

Gyűjtő: SZÉCS ANDREA
GYŰJTÉS IDEJE: 2005. ÁPRILIS

TART.: SZAKDOLGOZAT: VÉRFESTÉS MARCALIBAN

47 oldal

1 oldal táblázat

FÖLDRAJZI MUTATÓ: Marcali

SZAKMUTATÓ' XV, A

Fa.: Szöcs Andrea

Marcali

Lenin u. 3.

8700

Tc.: Kapitány Orsolya

BÍRÁLAT

SZŐCS ANDREA: Kétfestés Marcaliban

c. szakdolgozatról

A szerző egy ma már kihalófélben lévő kismesterségnek, nevezetesen a kétfestésnek a feldolgozására vállalkozott. A kétfestés mestersége, technikája a szakirodalom által feldolgozott, de a téma újszerűségét az adja, hogy a jól ismert témát konkrétan a marcali kétfestésre szűkítette. Fontosnak tartom a témaválasztást pedagógiai szempontból, is, hiszen a hagyomány ápolása, tisztelete motiválta a szerzőt. A régi értékeink felismerése és megismertetése a tanulókkal jelentős nevelői tényező. Ezért tartom a témát aktuálisnak és indokoltnak.

A szakdolgozat szakirodalmi kutatásra és egyéni adatgyűjtésre épült. A dolgozatíró pontosan körülhatárolta a választott témát és a feldolgozás módszereit.

A források és a saját kutatáson alapuló adatok feldolgozása jó színvonalú.

A szerző rövid város- és ipartörténeti bevezető után a kétfestés általános technikai leírását adja. Ezután tér rá a marcali kétfestés bemutatására.

A dolgozat felépítése logikus, struktúrája egymásra épül. A leírtakat a saját és más szakirodalomból átvett fotók teszik szemléletessé. A terminológia használata pontos. Stílusa gördülékeny, szabatos.

A dolgozat megjelenése szabályos, irodalomkezelése, hivatkozásai szabványosak.

Összegezve: Gondos, alapos kutatómunkán alapuló dolgozat, melyben a szerző az összegyűjtött anyagot elemző módon és szemléletesen mutatja be.

Érdemjegye: jeles (5)

Kaposvár, 2005. május 19.

Dr. Gimesi Mihályné
főiskolai docens

Kérdések

Hogyan tudja a szakdolgozat megírásánál szerzett ismereteit, tapasztalatait a pedagógiai munkájában hasznosítani?

Van-e helye a kétfestő kelmének a XXI. század textiljei között?

SZAKDOLGOZAT

Szócs Andrea

2005

Kaposvári Egyetem
Csokonai Vitéz Mihály Pedagógiai Főiskolai Kar
Tanító szak
Nappali tagozat

Szakdolgozat

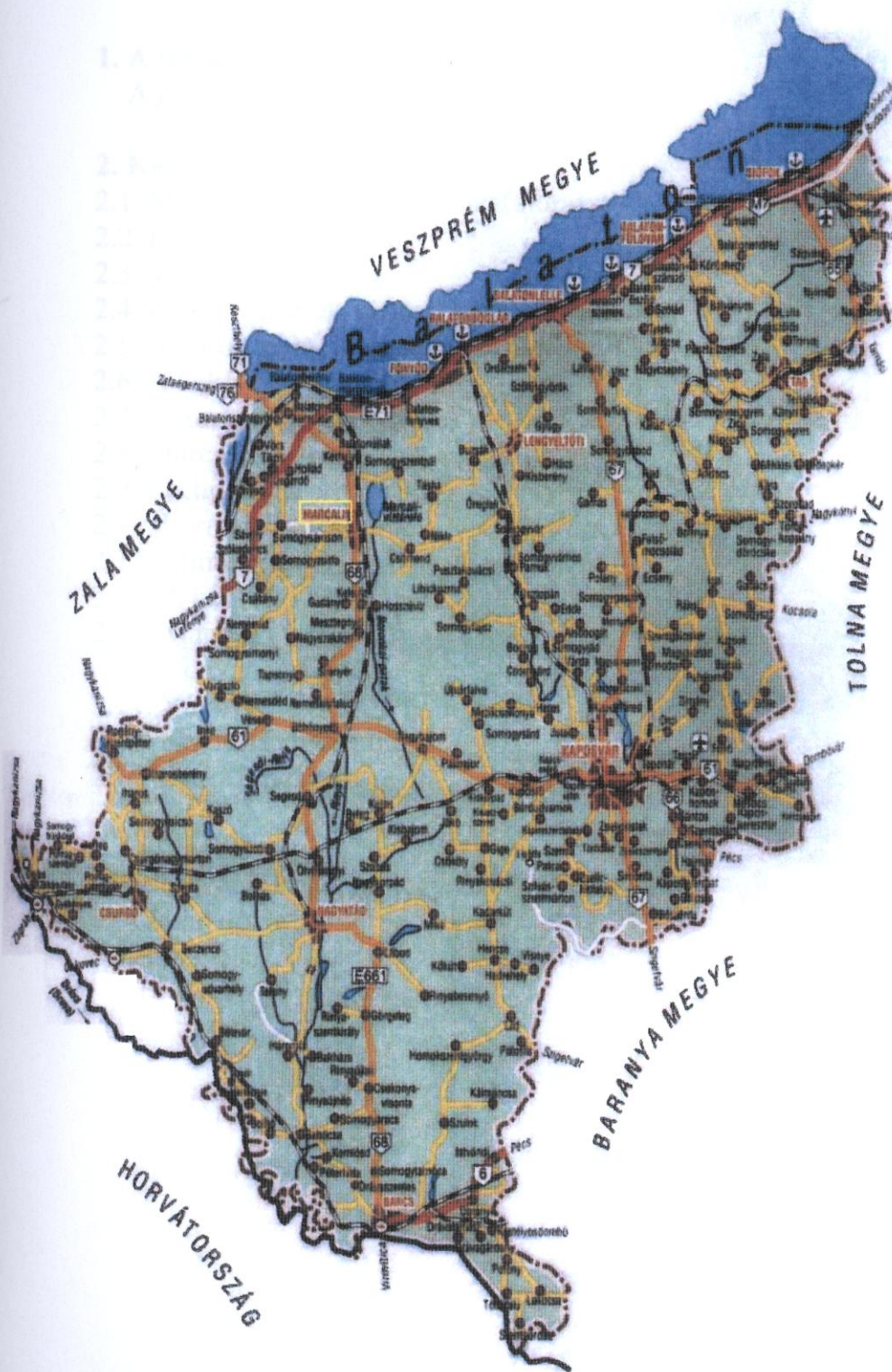
Kétfestés Marcaliban

Konzulens: *Dr. Gimesi Mihályné*
főiskolai adjunktus

Készítette: *Szőcs Andrea*
tanító szakos
informatika
műveltségterületes
hallgató

Kaposvár
2005

Somogy Megye

Forrás: Somogy Megye Kézikönyve

Tartalomjegyzék:

1. A témaválasztás indoklása	3
A gyűjtés és lejegyzés módszerei	3
2. Kékfestés Marcaliban	4
2.1. Marcali népessége településföldrajza	4
2.2. Rövid várostörténet	4
2.3. Marcali ipara	6
2.4. Céhek, céhesek változó korban	7
2.5. A város ipara, iparosai a századfordulón	8
2.6. A kékfestés előzményei	11
2.7. A mesterség elnevezése	12
2.8. Marcali kékfestés	12
2.9. Technológia	15
2.10. Formakészítés	26
2.11. Mintakincs	30
2.12. A kékfestő használata	32
2.13. Marcali viseletről	38
Hogyan kezeljük?	38
2.14. Vásárok	39
2.15. Kékfestés hanyatlása	41
2.16. Szakkifejezések	43
3. Összegzés	44
Felhasznált irodalom jegyzéke	45
Adatközlők	46
Melléklet	47

„Népet csak egészben lehet megismerni.
A nép dalát is csak az érti meg igazán,
Aki ismeri szokásait, ruházatát, életét,
Építkezését, egész életét...”

(Kodály Zoltán: *Visszatekintés I.*)

1. A témaválasztás indoklása

Marcaliban születtem, itt éltek őseim, nagyszüleim és családom is e kis városban talált otthonra. Amikor a népművészettel foglalkozom, részben az vezet, hogy megismerjem a régiek életét, részben pedig ezeknek az ismereteknek a továbbadása is célom. Mint leendő pedagógus fontosnak tartom, hogy majdani diákjaim megismerjék környezetük múltját.

Ahhoz, hogy továbbadhassam mindazt, amit az idősektől hallottam, magamnak is tájékozódnom kellett. Hagyományaink egy része azonban elfelejtődött.

Ha nem figyelünk eléggé, a most ismertek is elveszhetnek, vagy más tájak szokásaival keveredhetnek, s így később már nem mondhatjuk teljesen magunkénak.

Ezért tartom fontosnak, hogy az idősebbek emlékezetében élő népi kismesterségeket, ezek munkafolyamatát, népi viseleteiket és mindent, ami a hétköznapijukhoz hozzátartozott lejegyezzem és megőrizsem.

A mai rohanó világban a régi hagyományok, szokások igencsak elfelejtődnek és felváltja a modernkor.

Számomra ezért annyira fontos, hogy összegyűjtsem és megőrizsem a régmúlt világot az utókor számára.

A gyűjtés és lejegyzés módszerei

Törekvésem arra irányult, hogy felkutassam az egykori marcali kékfestőket és minél többet megtudjak a mára már kihalt kismesterségről. Célom, hogy felelevenítsem és mindenki számára megismerhetővé tegyem e kihalt szakmát.

Olyan embereket kérdeztem meg, akik legalább a hatvanadik, illetve hetvenedik életévüket betöltötték már és gyerekkoruk óta marcali lakosok.

Az idős emberek nagy segítőkészséggel és örömmel álltak a rendelkezésemre. Szívesen meséltek és idézték fel a régi szép időket, nehézségeket.

Az adatgyűjtést 2004-ben és 2005 tavaszán végeztem.

Dolgozatom népművészeti gyűjtőmunka, de a kismesterséget köznyelven ismertetem.

A gyűjtés során magammal vittem fényképezőgépet és diktafont is.

2. Képfestés Marcaliban

2.1. Marcali népessége, településföldrajza

Marcali a Balaton és a Dráva között elterülő Somogy megye északnyugati részén, a Balatontól 13 km-re fekszik. Természetföldrajzi szempontból, Magyarország tájbeosztása szerint Marcali a Dunántúli-dombvidék nagytájhoz, Belső-Somogy középtájhoz és ezen belül Marcali-hát kistájcsoporthoz tartozik.

Marcali területe: 101,5 km²

Lakosainak száma: 13101 fő

Népsűrűsége: 129 fő/km²

Somogy megye népességének 3,7%-a él Marcaliban.¹

2.2. Rövid várostörténet

Marcali neve a Marcellus személynévből származik. Lakott volt az őskorban, s a rómaiak idején is. Első okleveles említése 1274. A XV. sz. elején oppidum - mezőváros – vásárszabadalommal, várral, iskolával. Földesurai a Marcalyak – Dénes, Miklós és fiai, Imre, János-Zsigmond király alatt országos méltóságok viselői, a török elleni küzdelmek első sikeres hadvezérei, akik épp 600 éve négy ízben győzedelmeskedtek portyázó török csapatok felett Temesvár körül. Birtok-birodalmukat a Báthoryak örökölték, majd a Széchenyi család vásárolta meg 1677-ben. A török uralom alól 1686-ban szabadult másfélszáz fős település. A XVIII. sz.-ban gyors ütemben újjáépült. Birtokközpont, majd megyeszékhely, és végül ismét mezőváros lett. Századvégi birtokosa, Széchenyi Ferenc iparosokkal népesítette be, postakocsiállomást, sóelosztóhivatalt létesített, városrendezést hajtott végre. 1848-49-ben – a forradalom és a szabadságharc idején – Noszlopy Gáspár a város politikai, majd katonai vezetője, aki mártírhálált halt eszméiért. Az önkényuralom idején épült buda-kanizsai vasút a földesúri tilalom miatt elkerülte a várost. Közlekedési hátránya később teljesen elszigetelt a századokon át élvezett fő forgalomtól. Közútjai is visszaestek a rangsorban.

A főútvonalak elkerülték, s ez mezőgazdaságát, kisiparát is visszavetette. Az okozott társadalmi feszültséget 1919 eseményei jelzik.

Bár lakói erőfeszítéséből kórházat, polgári iskolát, helyi lapokat létesített, kisiparosai, kisbirtokosai az I. világháború végére alulmaradtak a nagyiparral, nagybirtokkal szemben. Ez az oka, hogy polgárai a proletárdiktatúra idején proletárként politizáltak. Emiatt sokan estek áldozatul az ellenforradalomban.

¹ Marcali bemutatkozó füzet, kiadja: Somogy Megyei Vállalkozói Központ 6. p.

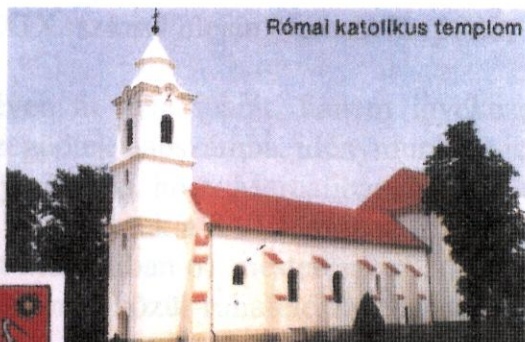
A század első évtizedeiben emelt épületek a mai városkép meghatározó objektumai.

A II. világháború végén a nagyközség súlyos anyagi gondokkal küszködött. Az áldozatok emlékművén pedig – Hősök tere – a korabeli lakosság egytizedének neve szerepel. Az újraindításhoz az uradalom ingatlanainak köztulajdonba vétele, majd az állami építkezések adták meg a kezdő lépéseket. Ipari fejlődése a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezése után, a keletkező munkaerő felesleg elhelyezése miatt vett nagyobb lendületet az 1960-as években. Ez alapozta meg városi rangjának ismételt elnyerését. A társközségekkel több mint 13 ezer fős település ma is egy mikrotáj gazdasági, kereskedelmi, közigazgatási, egészségügyi, kulturális centruma, - iskoláival, múzeumaival, parkokkal, köztéri alkotásokkal – közel a Balatonhoz.²

Városi Polgármesteri Hivatal

Római katolikus templom

Városi Közház

Hoszlópy Gáspár Általános Iskola

(Marcali képeslap)

² Marcali bemutatkozó füzet, kiadja: Somogy Megyei Vállalkozói Központ 6-7. p.

2.3. Marcali ipara változó korban

A megye gazdasági fejlődését sok tekintetben gátolta kedvezőtlen földrajzi fekvése, mely hozzájárult évszázados elszigeteltségéhez. Távol esett a külföldi piacoktól, sem jó útjai, sem jó víziútjai nem voltak. Kevés iparos működött, s így a megfelelő belső piac sem alakulhatott ki.

A kereskedelem igen kezdetleges volt a XVIII. században, s a terményfelesleget még a későbbiekben is csak a szomszédos megyék nagyobb piacaira vitték (Nagykanizsa, Keszthely, Veszprém).

Marcaliban évente négyszer tartható vásár privilégiumát csak 1772-ben kapta meg Széchenyi Antal. Ugyancsak a Széchenyi család kapta 1818-ban a hetipiac tartási jogot.

Marcali túl közel feküdt Kanizsához, és ezért országos hatáskörűvé nem alakulhattak vásárai. A várossá fejlődést is gátolta az uradalom. Közvetlen környezetében hamarosan konkurensként léptek fel a XVIII. század második felében Szöllősgyőrök és Kéthely, a XIX. század elején Nemesvid (1820) és Nemesdéd (1845) is vásáraikkal.

Az iparosok többsége nem egész éven át üzte iparát, hanem igyekezett szőlőben, szántóföldön dolgozni. Elszegődtek napszámba, idénymunkára is.

Az iparosok feudális függésével magyarázható, hogy Marcaliban, Kéthelyen önálló céhe nem, vagy alig alakult az iparosoknak a XVIII. század folyamán.

Az 1828-as országos összeírás szerint Marcaliban 61 mesterember dolgozott és 48 segéd vagy más segítség. A mesterek közül ruhafélékkel kapcsolatos iparban dolgozott 40 fő: 10 csizmadia, 1 szűrszabó, 1 gombkötő, 1 fésűs, 6 szűcs, 1 bocskorkészítő, 1 süveggyártó, 2 szabó, 3 varga, 13 takács, 1 kékkfestő, egyéb iparágakban 21 fő: 1 nyereggyártó, 1 rézműves, 4 kovács, 1 fafaragó, 1 lakatos, 2 fazekas, 2 kötélverő, 1 órás, 3 szíjgyártó, 3 kőműves, 1 pék, 1 szappanfőző, 1 kéményseprő, 1 borbély, 1 faesztergályos. A mesterek különböző anyagi helyzetben voltak.

Az iparosok a környező települések lakóinak igényei szerint készítették termékeiket, de a mesterek is gyakoroltak ízlésformáló hatást a megrendelőikre.

1828-ban Marcaliban csak 4 kereskedő volt. Az iparosok áruinak pontos díjszabására nagyobb gondja volt a vármegyének, mint arra, hogy a kisiparosok fejlődésének lehetőséget biztosítsanak.

Valamikor – 1848 előtt – szinte mindent be lehetett szerezni marcali vagy környékbeli iparosoktól, ami a ruházathoz, háztartáshoz kellett. Később egyes iparágak hanyatlásának idején távolabbról kellett beszerezni bizonyos árukat. A századfordulón a XX. század elején széket Somogyfőményesben, vásznat Balatonszentgyörgyön vagy Kéthelyen takácsnál, kékkfestő anyagot Marcaliban vagy Keszthelyen vettek. Üvegáruért, bundáért szintén Keszthelyre mentek. Általában a beszerzések nagyobb részét vásárokon intézték el.³

³Marcali története I. kötet, Marcali 1991. (Knézy Judit) 467-470. p.

2.4. Céhek, céhesek – változó korban

A polgárosodás középkori csírái éltek másodvirágzásukat, amikor Nyugaton a manufaktúrák, a gyárpar. Az önellátáson alig túllépő mezőgazdaságú megyében kevés iparos kellett. A betelepült mesterek, nemcsak szakmai ismereteket, de a céhek létbiztonságot garantáló hagyományait is magukkal hozták. Ügyeltek a létszámra, változatlan minőségre, a konkurencia kizárására. A kisszámú megyei iparos ezért, pl. a megyeszékhelyen /Kaposvár/ létrehozott kovácsok céhének tagja lett, közöttük 3 marcali mesterrel. Később a mészárosok, molnárok, a szűcsök stb. alakítottak érdekvédelmi szervezetet.

Az önálló helyi céhek létrejöttét a XIX. sz. eleji betelepítés siettette. Elsőnek az „Egyesült Szabó Czéh” alapjait hagyták jóvá. Majd a csizmadiák következtek (1815). A marcali ácsok és kőművesek 1820-1822-ben önállósultak, a szűcsök pedig 1826-ban.

A céh választott tisztségviselőivel /céhmester, atyamester, esküdtek/ szigorú szabályaival az egymásért való felelősséget valósította meg. A tagoktól mintaszerű családi életet követeltek, elítélték a káromkodást, pletykát, hazugságot. Utánpótlás – nevelésük mintaszerű: 3 év tanulás után 3 év vándorlás, mesterremek készítése, „mesterebéd” a tagok számára. Végül a „beesküvés” avatta céhmesterré az ifjút.

1800-as évek első két évtizede – alábbi névanyag Marcali iparosságára. – Móricz Béla szerint.

? festő: Klauss József /1805, 1806/

Angelo János /1814/

A fonók, szövők háziipari szinten voltak jelen.

A termékek értékesítése részben az országos, helyi vásárokon, részben Belső-Somogy vásárain történt.

1831-es szerződés, melyet Marcali „árendás közönsége” és az uradalom kötött. Eszerint a földesúr /Széchenyi Pál/ bérbe adta a vásárokon szedendő helypénzt a megrendezésben érdekelt mestereknek. A következő évben a helyi vásárok helypénzét veszik bérbe „az Marczali Mester Emberek...”, évi 60 Ft-ért.

1830-as években 126 iparos családfő 3 forintért megválthatja közterheit.

Az iparosok a mai Rákóczi és Kossuth utcában laktak, míg a jobbágyok a mai Vár, Kaposvári és Szigetvári utcában éltek. 1848 helyi lakosság aránya céhes, nemzetőr, honvéd, jobbágy. A szabadságharc bukása után hazatérő honvédek összetétele 37 fő, 15 fő csizmadia, szabó, takács, szűcs.

A közös vámhatár lehetővé tette az iparcikkek beáramlását, végül törvény mondja ki védettségük megszüntetését (1872).

Utolsó szereplésük a város történetében 1861. 1861. jún. 23-án a kórház megnyitását elősegítették a marcaliban működő céhek.

A XIX. sz. elején Marcali megyei helyzete harmadrangú. A megye 28 mezővárosa közül 25-dik. Mintegy 743 magyarországi város piackörzet, piacközpont közül 138 emelkedik ki. Marcali az egyetlen mezőváros közöttük van, tiszta körzetének köszönhetően. Egy település népessége kizárólagos eladó és vevőhelyként jelölve meg. Lakóinak száma ekkor 479 fő.⁴

2.5. A város ipara, iparosai a századfordulón

„Az 1884-es magán-összeírás szerint van ez időben Marczaliban körülbelül 3800 lakos. Hogy a múlt század nagyon is csekély létszáma hogyan szaporodott fel ennyire, azt megérthetjük azon nagy telepítési mozgalomból, mely a múlt század utolsó negyedében szereplő gróf Széchenyi Ferencz uraságnak akarata folytán Marczaliban megindult. Nagyszámú iparosnak adott helyet a letelepülésre, amely sikerült is a jelen század elején annyira, hogy azóta 3 új utca építtetett, s ezen utcákban, valamint csekélyebb mennyiségben a többi 4 utcában is körülbelül 45 féle iparág űzetik. Ezen iparágak a következők: 7 férfiszabó, 3 női szabó, 10 cipész, 15 csizmadia, 7 asztalos, 3 kalapos, 3 lakatos, 2 borbély, 1 fürdő, 2 órás, 1 szappanos, 1 aranyműves, 2 esztergályos, 2 kötélgyártó, 2 tímár, 4 szíjgyártó, 1 gépszíjgyártó, 4 takács, 3 kádár, 5 kovács, 4 kerék gyártó, 2 hintó-kárpitos, 2 szűcs, 3 szűrszabó, 3 rézműves, 2 bádogos, 6 mészáros, 3 pék, 3 hentes, 1 kályha-fazekas, 2 bábsütő, 2 ablaküveges, 1 ruhafestő, 1 szítás, 1 fésűs, 1 molnár, 1 kertész, 2 téglás, 1 varga, 1 könyvkötő, 1 gombkötő, 1 kéményseprő, 1 székes, 1 olajos, 3 kőműves és 3 ács. Az iparossegédek száma 123, a tanoncoké 74. Céhes előjogaikat már a céhek eltörlése (1872) előtt elvesztették, ipar-testületi tagként azonban tudatuk, életmódjuk alig változott, megőrizték százados szokásaikat.” (1. melléklet) Szakmatörténetük alapvető adatait a „Marczali város ipartörténete” c. előadás tartalmazza, amely 1884 június 2-án pünkösd másodnapján hangzott el.⁵

Mindennapi kenyerüket megdézsmálta, de még nem vette el a gyáripar.

„A Marczali ipartestület” 1892 augusztusi beadványa szerint termékeiket a környék vásárain adják el. Ám szabályrendelet híján azokon önkényes és erőszakos helyfoglalás történik. Ki ökölrel jobban bírja azé a hely. Ezért javasolják a foglalás szabályozását. Az ipartestületi igazolvány kelte lehetne a sorsdöntő. Az egyes iparágak egy helyen lennének. Egységes helypénz megye-szerte, teljhatalmú vásárrendező bizottságok, terrajz a vásártérről,

⁴ Dr. Gál József: Marcali helytörténeti füzet – 3 (1825 – 1867), Marcali 1984.

⁵ Csányi Ferenc: Lapok Somogy megye múltjából, Kaposvár 1889. 64-66. p.

stb. szerepel még a javaslataikban. A búcsú-vásárokat eltiltották a megyében. A marcali ipartestület kérvényezi, hogy Somogy megyében újból engedélyezzék, hisz a gyáripparal szemben csak a rugalmas értékesítés révén versenyezhetnek. –Esetleg kiemelkedő minőséggel.- Az ipartestület az érdekvédelem ellátása mellett törődött beteg tagjaival is. 1892 áprilisában a választmány elhatározta, hogy az addig kizárólag segédek érdekében működő betegsegélyező pénztárt megnyitják az iparos mesterek, valamint családtagjaik számára is. 1892 augusztusában újabb 100 koronát fordított az ipartestületi könyvtár állományának bővítésére, a könyvek nem tagok részére is kölcsönözhetőek.

A testület tagjai a fentiek ellenére egyre nagyobb nyomás alá kerülnek a gyáripari dömping miatt. Egyes iparágak kihalóban vannak vagy megszűnnek. A gyáripar állami támogatását a kisiparos nem képes ellensúlyozni. 1905-ben a marcali kisiparosok oly mértékben elszegényedtek, hogy az ipartestület 170 főnyi tagságából – jövedelme alapján – mindössze 63 mester szavazhatott /ennyien tartottak segédet/.

A marcali (kis-) polgár érdeke szembekerült a haza (nagy-) polgárságának érdekeivel. A századforduló nagyipari – iparosítási – követelménye háttérbe szorította a kisipart. Annak védelmét, újra élesztését – bár ellenkezett a korkövetelményekkel – a Magyar Védő Egyesület vállalta fel. Marczali járási fiókjának 175 tagja volt.

1906-1908 a „Helyi iparvédelem” marcali kiadványának megjelenése. „Mit akarunk?” – iparvédelmet, hogy a közönség hazai árut vegyen, reklámot, hogy a marcali földműves marcali iparostól (ne osztráktól, de még csak Kaposváritól sem!) vásároljon, s hogy ezzel a (reformkorból ismert) módszerrel lendítsék fel a kisipart! A honi ipar fellendítésének módját a hazai termékek vásárlásában látja a lap szerkesztősege. Mindenekelőtt a hölgyeket kell megnyerni. 1906 július 9-re táncmulatságot hirdet a női tagozat megalakításával. A marcali hölgyek az „árukapcsolást” bojkottálták, s nem mondtak le a divatos nyugati termékekről. A szervezők azonban „védőjegy” és „védőtábla” igénylésével megrendezték a bált, azok számára akik saját terméket készítenek vagy árulnak.

Ring Vilmos marcali kékfestő megkapta ízléses konyhakötényei és mintázott áruai miatt.

De honi árukat kínálnak bútor és koporsóból Lángi Ede, gépszíjból Krausz és fia, bőráruból Rozmanith Mártonné és fia, stb.

Augusztusra elfárad a mozgalom. A vevők a 10-12 fillérrel olcsóbb, jobb terméket vesznek. A gyárak áron alul dobják piacra áruikat.

A „Szegedi iparpártolási kongresszus” után pedig, ahol Marcalit dr. Bernáth Béla, Boncz L. jegyző és ifj. Sztelek F. képviselte, még érzékenyebb szférát céloznak meg: Szózat járásunk lelkészeihez és tanítóihoz... Az egyesület létszáma 4 hónap után már 200 – adja hírül az Iparvédelem.

De nemcsak a gyáripar nyomja a kisiparost. Segédei számára ő az osztályellenség, akitől pl. Kaposvárott a csizmadia legények 70%-os

béremelést követelnek, sztrájkjal adva ennek nyomatékot. Mivel csak 20%-ot ígértek nekik, „leszámoltak”, s Marcali, Kéthely felé távoztak. A kaposvári ipartestület kiküldöttei azonban megelőzték őket, s szolidaritásra kérték a marcali ipartestületet.

A marcali iparos már csak Kossuth Ferenc új ipartörvényében reménykedik, amely 1917-re védővámot ígér. Addig ki lehet tartani, ha a törvényhatóságok csak hazai terméket rendelnek. Ha pl. marcaliban az összes állami hivatal, a kórház, a kisdedóvó és a szegényház kötelesek szükségleteiket hazai ipartermékekből fedezni, akkor 170 kisiparos napi kenyere függene e három szegény intézménytől.

A mentő ötlet a karácsonyi vásár! (2. melléklet) Csak honi cikket árulnának, egyleti tagokból álló ellenőrző bizottság ügyelne erre, akik csak számlákkal igazolt magyar árut engednék bevinni. Az ötletre december elejéig mintegy 20 marcali iparos és kereskedő nevezett be. A városháza tanácstermében rendezendő vásáron eladókul a város szépeit nyerték meg. A város harmadik hetilapja szolgáltatta a reklámot. A megnyitásra Forgách Károlyné grófnő vállalkozott. A vásár tanulságai e kisvárosban rendkívüliek. A tiszta haszon 1200 korona, a textilipar alig győzi a rendeléseket.

1907 az ipartestület elnöke Annok József. Az országos ipartelepítés nagyon jól halad, Marcali azonban nem részesül ezekből. A marcali kisiparos legfőbb gondja a tőkehiány. Ezért sokan a szövetkezésben látják a kiutat. (Ahol nem a tulajdon, hanem csak az értékesítés, esetleg termelés közös)... Társuljunk tehát, hisz egyesülésben az erő!... - hangzanak a felhívások hit és kétségbeesés határán. Az osztrák ipar ugyanis akadálytalanul zúdítja termékeit a magyar piacra.

1907 elején egyesül a „Tulipános szövetség” és a Magyar Védő Egyesület, jelezve soraik ritkulását. A cél: a hazai ipar és mezőgazdasági termelést a külföldi versennyel szemben megvédeni, fejleszteni, külföldi árukat visszaszorítani, kivándorlást megállítani, ifjúságot felkarolni, háziipart képzőművészekkel fellendíteni, nemzeti önállóság... Az üzleti stratégia célja most a következő karácsony. A karácsonyi vásár Melhard Ambrus (asztalos) műhelyében lesz. A vásárt iparossegéd és tanonc kiállítással kötik egybe. 1907 december 1-ig 13 mester és 6 segéd jelentkezett. Az iparvédelem véleménye a karácsonyi vásárról: az iparosok többsége távol maradt...

Az olcsóbb, a sokféle, s a jobb végérvényesen legyőzte a kisipart. Mind megyei, mind pedig D-Dunántúli összevetésben kevésbé iparosodott település Marcali, melynek munkáslétszáma 2000-3000 fő.

A marczali tulipán-szövetség magyar védő egyesület önálló kereskedő és iparos tagjainak névsora (1906. aug. 1.)

VI. Fonó és szövő-ipar

Rücklender Jakab – kékfestő⁶

⁶ Dr. Gál József: Marcali helytörténeti füzet – 4 (1867 – 1918/1), Marcali 1985.

2.6. A kékfestés előzményei

A kelmefestést és a textilnyomást tartjuk a kékfestés előzményeinek, amelyek gyakorlatában egyrészt a kék szín festéséhez a festőcsülleget, illetve az indigót használták, másrészt a nyomódúcok alkalmazásával mintás kelméket állítottak elő. A két eljárás külön-külön iparág, de egy műhelyen belüli gyakorlatuk is ismert.

A kékfestés, mint a kelmefestés egyik speciális technikája Kelet-Ázsiából ered. A XVII-XVIII. század fordulóján az Afrikát megkerülő hajókaravánok nagy tömegben hozták Indiából Európába az indigót. A színtartóbb és töményebb, tisztább minőségű indigó használata rendkívül gyorsan terjedt el a posztó- és vászonfestésben egyaránt. Ez gyors ütemben szorította vissza a csüllegettermelést Tübingenben és Franciaországban.⁷

A XVIII. század második felében meginduló agrárfejlődés hatására, az osztrák textilipar igényeinek megfelelően, megindultak a festőnövények meghonosítására irányuló kísérletek hazánkban is. 1837-ben a mernyei uradalomban folyt indigógyártási kísérlet.⁸

A 17. sz. végén Hollandiában és Németországban már jelentős kékfestő műhelyekben dolgoztak. A versenyképtelen kisebb műhelyek mesterei vándorbotot fogtak és Európa keletebbre fekvő országaiba vándoroltak, ahol még kevésbé volt ismert az új eljárás. Meghonosították azt letelepedésükkel Cseh- és Morvaországban, Ausztriában, Lengyelországban és Magyarországon is, ahol még nem kellett a gyorsan fejlődő manufaktúrák, majd gyárak versenyével küzdeni. Másrészt a 16-17. sz. vallásüldözései is nagyszámú protestáns kézművest kényszerített hazája elhagyására, hogy más országban szabadon élhessen hite szerint. Magyarország pedig különösen alkalmas területnek látszott, mert az 1608. évi országgyűlés vallásügyi törvénycikkei az egész magyar királyságban szabad vallásgyakorlatot biztosítottak a protestánsoknak.

Ezekben a keletebbre fekvő országokban nem jelentett nehézséget az új eljárás befogadása, mert a pozitív-nyomás itt is ismert módja volt a kelmefestésnek és mint rokon eljárás megkönnyítette az új átvételét. A jövedelmezőség kedvező kilátásai és a divatba jövő kék-fehér mintás anyagok kelendősége gyors ütemben szaporította a kisebb-nagyobb műhelyek számát a 18. század közepén.

⁷Magyar néprajz III. kötet (kézművesség) 386-391. p.

⁸Kanyar József: Harminc nemzedék vallomása Somogyról, Kaposvár 1967. 183. p.

Tehát a kékfestést Magyarországon a hazájukból elvándorolt német mesterek honosították meg, akik elsősorban németek által lakott területeken telepedtek le. 1876-ban csak a Dunántúlon közel 100 kékfestőműhelyet tartottak számon. (3. melléklet)⁹

2.7. A mesterség elnevezése

A középkor általános megnevezése a Verber, veriber, Ferber, Farber magába foglalja a finomabb és egyszerűbb eljárásokkal dolgozó mestereket egyaránt. A szétválás az újkor elején kezdődött területünkön a „Schwarzfarber” feketefestők elkülönülésével. A „Seidenfarber”, „Kunst- und Waidfarber” elnevezés a 18. századtól kezdve tűnik fel nálunk, kifejezve a selyemre, kényes színekkel, festőcsüggel való festést, de lényegében nem egyébről van itt szó, mint amit a „Schönfarber” név magában foglal, illetve a további specializálódást bizonyítja. A „Blaufarber” név, amely már konkrétan a kékfestő mesterség technikájával dolgozó iparágat jelöli, csak a 18. sz. utolsó harmadában található levéltári anyagokban és nyomtatott forrásokban.¹⁰

2.8. Marcali kékfestés

Széchenyi Ferenc uradalmának második felében tudatos városfejlesztést hajtott végre, ami által a település elnyerte a közelmúltig ismert arculatát, fő úthálózatát. Telepítő tevékenységével ipart, s ezzel új városnegyedet teremtett a jobbágy (Mesztegnyői út, Pap utca, Szigetvári út) és tisztviselői sor (Német utca, Boronkai utca). (4. melléklet)¹¹

A marcali kékfestő műhelyt 1861-ben Rücklender István alapította. Németországból jött, somogyi lányt vett feleségül.¹²

⁹ Domonkos Ottó: „Fejezetek a nyugat-magyarországi kékfestőipar történetéből.” 1961. Ethnographia LXXII, 200-233. p.

¹⁰ Domonkos Ottó: „Fejezetek a nyugat-magyarországi kékfestőipar történetéből.” 1961. Ethnographia LXXII, 200-233. p.

¹¹ Dr. Gál József: Marcali helytörténeti füzet – 2, Marcali 1984. 18-20. p.

¹² Domonkos Ottó: A magyarországi kékfestő műhelyek vásári körzetei Arrabona 19-20 (1977-78) 201. p.

Csobod László közlése:

A Marcali kék- és kelmefestő műhelyről
(ahogyan én emlékszem)

„A lakóház és a műhely a templommal szemben, a régi tűzoltószertár szomszédságában volt. A lakóházat és az üzletet a műhelytől a kátyu árok választotta el.

A műhely a kátyu árok jobb partján a mellékelt rajz szerint helyezkedett el.
(5. melléklet)

Három részből állt:

- mosókonyha
- tarkázó
- kipa műhely (végeredményben itt történt a festés).

A műhelyben 9 kipa volt beépítve.

(Marcali képeslap 1910-ből: bal oldalon a tűzoltószertár, tőle jobbra a kékfestőház kapubejárója)

A tulajdonos Rücklender Jakab és Rücklender Oszkár volt. Ők csak az üzletet szervezték és a bolti eladást végezték. A műhelyben állandó jelleggel dolgozó mesterek és segédek dolgoztak.

Ezek egyike volt a nagybátyám Csobod Sándor is, aki a huszas évek második felétől dolgozott ott és lassan elsajátította a kékfestő mesterséget.

Az akkori idők segédei: Csobod Sándor,

Borsó György,

Farkas György,

Gazda István.

Valószínű, hogy lehettek mások is, de én őrájuk emlékszem.

1945 júliusban nagybátyám hazatért a fogságból és a lehetőségekhez képest elkezdett a műhelyben dolgozni.

Én 1947 körül kezdtem a műhelyben nagybátyámnak segíteni.

Sándor bátyámról marcali lakosai nagy szeretettel és tisztelettel beszélnek mind a mai napig. Amikor a vásárokon áruival megjelent, neve biztosíték volt a vevők számára, hogy a nála vásárolt anyagok időtállóak, jó minőségűek. Inasként, a kékfestő mesterség munkafázisait az alapjaitól elsajátította. Ezzel a tudással és ismerettel tudott később önálló műhelyt vezetni.

Az anyagok áztatása, merítése hidegvízben történt, amely nehéz fizikai munka volt. A hidegvízzel folyamatosan érintkezve, nagybátyám kezei izületesek lettek, a hévízi gyógykezelések sem csillapították fájdalmait. Mesterségét nem tudta tovább folytatni.

A kékfestő mesterség középszintű megélhetést biztosított.

Iparosként, nagy baráti köre volt. Aktívan részt vett az Ipartestületi üléseken. Szőlőhegyén kártyaesteket, baráti összejöveteleket tartott, ahol én fiatal gyerekként nagybátyám saját termésű borait tölthettem a poharakba. Ilyenkor megbeszélték az iparosok marcali gazdasági, kulturális életét, a mindennapi fárasztó munka örömeit, nehézségeit. A kártyacsaták elmélyítették közöttük egymás kölcsönös megbecsülését, tiszteletét.”

2.9. Technológia

(Csobod László szíves közlése)

„Ha a kelmefestés nem is vált a szakmámmá, azért sok mindent megtanultam belőle.

Megpróbálom leírni a kelmefestés technológiai folyamatát röviden, a teljesség igénye nélkül.

1. A ruha kifőzése

A kifőzés nagy 150 literes rézüstökbe folyt. Ilyen üst 3 darab volt, fa tüzelésű tűzhelybe beépítve. A kifőzésre azért volt szükség, hogy a gyári keményítőt eltávolítsuk. A végeket fel kellett „szedni” főzés előtt, hogy a víz mindenütt egyformán érje. Főzés után öblítés, majd szárítás következett.

2. Keményítés

A megszáradt végeket keményítőgépen kellett áthajtani. A gép teknőjébe volt a keményítő (krumpli, búza). A keményítőben áthúzva két henger között kinyomatva került ki az anyag. Ezután ismét szárítás következett.

3. Tarkázás

A keményítés után megszáradt ruhát ki kellett vasalni. Utána következett a tarkázás, ami nem más, mint a minták föl vitele a ruhaanyagra. A minták 25*25-ös fa téglatestek voltak, melyekbe vörösréz drótból és lemezből voltak a minták beleerősítve. Egy nagyméretű asztalon történt a tarkázás. A mintát belemártották egy festékanyagba (pap). Ezt a ruhára erősen rányomták. A mintadarabokat sorba rakva telt ki a végeken a minta. A pontos passzítást szolgálta minden mintafa sarkában elhelyezett rézszeg, ami nyomot hagyott és a következő minta felhelyezését elősegítette eltérés nélkül. A mintázott végeket szintén meg kellett szárítani.

4. Festés

A festés a kipákban történt. A kipa egy 2 és fél méter mély, 1,5 méter széles beton kút. Ebbe eresztették bele a végeket, ráfok segítségével. A ráf egy kör alakú vas, melyre körbe apró kampókat forrasztottak. Ezekre akasztották oda-vissza a végeket. Egy ráfra körülbelül 60 méter = 2 vég elfért. A ráfokon a ruhaanyagot csigával engedték a kipába. A kipába eresztett ruhát 10-15 percenként ki kellett húzni. A ruha a levegőn festődött, színeződött. A ráfra felakasztott ruhákat mogyorópálcával szét kellett választani apró ütögetéssel, hogy egyformán, folt nélkül festődjön. Ez körülbelül 5 percig tartott. Mindezt addig kellett folytatni, míg a megfelelő szint a ruha el nem érte. Ha megfelelt a szín, a végek a ráfról lekerültek. A végek sima kék szint kaptak, a festék a mintákat is befedte. Tiszta kékre is festettek, minta nélkül.

5. Mosás
Ezután következett a végek savas vízben való mosása. Az olionos víz feloldotta a mintázáskor rányomott festéket, így a minta fehér maradt. A mosás után öblítés, szárítás majd pámolás (vasalás) következett. A pámoló hengeréről a ruhát végbe szedték és így került az üzletbe.

Emlékezetem szerint.”

Még egy kisebb kékfestőműhely létesítéséhez is jelentős tőkebefektetésre volt szükség, hiszen külön épület kellett hozzá. A kifőzés és a színes festések helyisége volt az ún. „fekete konyha”; a mintázást is külön helyiségben szokták végezni; a festés a „küpaszobá”-ban folyt le; a szárítás udvari állványzatot kívánt; végül a mángorláshoz legalább 10-12 méter hosszú színt kellett építeni. Természetesen a lakóház telkére épült a műhely, így hát nem csodálkozhatunk, ha e vagyont jelentő együttes többnyire apáról fiúra öröklődött, vagy hogy vagyontalan legények igyekeztek beházasodni mesterük családjába. Gyakori eset volt, hogy még jelentős korkülönbséggel is férjhez tudott menni az özvegyen maradt mesterné. Egy berendezett festőház megvételével egyúttal vevő-és megrendelőkörhöz is jutott az új tulajdonos.

Az évszázadok folyamán fennállt műhelyeket, mint „festőházakat” ismerték, s nevük napjainkig megmaradt. Idegenforgalmi látványosságnak számítanak, Győrött, Veszprémben, Szegeden, Kecskeméten Festő utca is van, hiszen e helyeken mindig működött festő. Nagy vízigényük miatt a festőműhelyeket, ahol csak lehetett, folyóvíz mellé telepítették.

A „fekete konyhában” folyt a kifőzés. Falát feketére meszelték, hiszen egy fehérre meszelt helyiségben a katlanok füstje, a festékek gőze, a kifröccsenő színes folyadékok foltjai az elhanyagoltság látszatát keltették volna, holott a munka természetes velejáróinak kell tekinteni őket. Legalább két rézüstös katlan állott itt, az egyikben a fehér, a másikban a színes áru főzései bonyolódtak le. A nagyobb műhelyekben négy-öt katlant is találunk, rendszerint külső fűtőnyílással.

A munkába vett vásznakot ki kellett főzni, hogy a szövésnél vagy kikészítésnél használt keményítőanyagot, a nem kívánt szennyeződésekeltávolítsák. Szódás vízben körülbelül másfél óráig főzték az anyagot. A gyári végárun kifőzés közben megjelölték a keményítős, gyári appetúrás oldalát, nehogy erre mintázzanak, mert a kifőzés ellenére is rosszabbul vette fel a festéket, foltosra színeződött az indigós csávéban. A kifőzött végeket vagy darabokat a fekete konyha közepén álló körülbelül 400 literes fakádban, tiszta vízben kiöblítették.

Öblítés után a szárítóra került a vászon. Ez a szárító rendszerint az udvar közepén, lábakon állt, vagy az épület homlokzatára volt erősítve; erkélyes rácszat, erről lógatták le a végeket. A módosabb műhelyekben a magas kocsiszín padlását is berácsolták, hogy esős időben is tudjanak szárogatni;

ezt fedett szárítónak nevezték. A századforduló körül már több vidéki műhely is rendelkezett gőzgéppel vagy kazánházzal; ennek segítségével ún. téli szárítókat rendeztek be. Ezekben gőzfűtésű csőhálózat biztosította a szárításhoz szükséges meleget, ezzel megszűnt a kékfestés idényjellege, télen-nyáron zavartalanul folyt a munka.

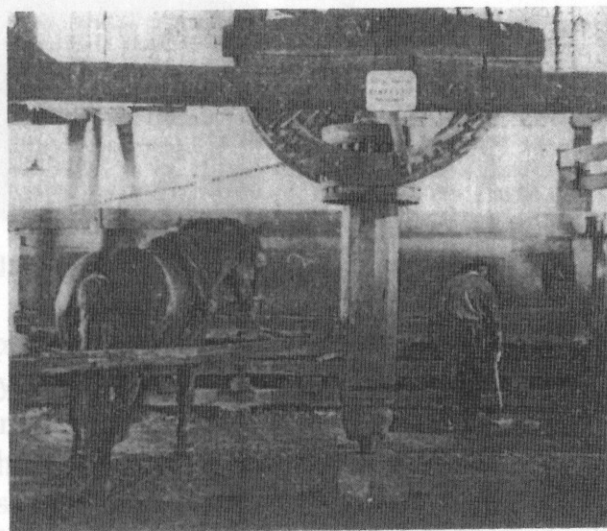
(Fotó: saját felvétel a Pápai kékfestő múzeum szárító helyiségéről 2004)

Keményítés. A mintázásra szánt végeket kifőzés és öblítés után egy gyenge búzakukorica- vagy burgonyakeményítőn húzták át a fekete konyha üstjében. A keményítőben jól átnyomkodott véget az üst fölött levő, a falból 80-90 cm-re kiálló rúdra dobták fel, majd egy fa- vagy csontkarikán áthúzva kipréselték a vászonból a felesleges keményítőt. Ezután került az anyag a szárítóra. A fagyok beállta után azonban már nem lehetett szabadban szárítani, mert a keményítő elszíneződött; ez különösen a festett árun látszott meg, ahogy a festők mondták, „leszürkül a keményítő”. Ezért novembertől márciusig szünetelt az ilyen munka. A műhelyek télen kevesebb munkást, legényt alkalmaztak, ezek is elsősorban mintázással töltötték idejüket.

A száraz végeket leszedték, és a mángorlóba vitték. Ez a szerkezet egy erős gerendára épített „asztalalapotból” és a rajta keményfagörgőkön mozgó hatalmas ládából, a „szekrény”-ből állott. E négy-hat méter hosszú, körülbelül két és fél méter magas, másfél méter széles alkotmány közel százmászsányi kő terhével végezte a vásznak simítását, mángorlását. Működéséhez egy lóhajtású járgányszerkezetre volt szükség, hozzá kapcsolódó, a láda fölött áthaladó főtengellyel. Erre csavarodott fel a vastag lánc, amely az asztalon a ládát mozgatta. A járgány bélkereke fölött a főtengely két fogaskereke helyezkedett el. Egy váltókar segítségével hol az egyikhez kapcsolódtak a bélkerék fogai, hol a másikhoz. Ezzel érték el,

hogy a hatalmas láda hol jobbra, hol balra haladjon, és viszonylag kis helyen legyen végezhető a munka.

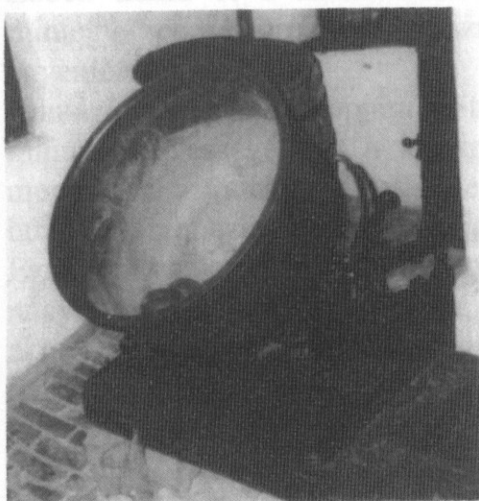
A súlyos szerkezetet a fogaskerék áttételű járgány segítségével általában ló hajtotta. Az állandó körben járás megzavarta az állatokat, ezért álarcot tettek a szemükre. Másutt a ritkább mángorlás vagy az üzletmenet visszaesése miatt nem lóval, hanem emberi erővel hajtották körbe a járgányt.

(Mángorló, Kecskemét – Sárosi műhely 1973)

A mángorló alépítménye az asztal; több változatát ismerjük. Általában 30x30 cm vastag gerendákból építették a lapját, erre néhol 15-20 mm-es vaslemezeket erősítettek, hogy teljesen sima felületet nyerjenek a mángorláshoz; másutt a gerendázatra keményfa parkettázás került, vagy vörös keménymészkből vágtak 10 cm vastag, 120 cm széles és hosszú darabokat. Pontos illesztéssel, csiszolással gerendaalapon tükörsima felületet képeztek ki. A gépesített műhelyekben gőzgép transzmissziós tengelyekkel vitte az erőt a mángorlóba (Pápa, Csorna, Békéscsaba), vagy benzinmotorral (Bátaszék), máshol villanymeghajtásúra alakították át a mángorlót (Csorna).

Fontos kelléke a mángorlásnak a görgő, az árutengely. Ez egy 15 cm vastag, 130 cm hosszú esztergályozott keményfa henger. Az ún. felsodrészekre helyezve hajtották fel rá a vég vásznat, majd egy takaróruhával beburkolták. A mángorló végeihez épített erős bakra kibillentették a ládát, és aláhelyezték az áruval teli hengert. A mozgásba hozott szerkezet nagy terhével gördült rajta ide-oda, kisimítva a vásznat. Mintázás előtt csak kétszer-háromszor járatták végig, míg a festés utáni keményítés már hat-nyolc-tíz járatást is igényelt.

A mángorló többnyire döngölt agyagpadló vagy téglával lerakott helyiség volt, itt törték, őrlték a különböző vegyszereket is. A nagy vasmozsár a timsó, a vasgálic, rézgálic és egyéb kristályos anyagok törésére szolgált. A 15x15 cm nagyságú kockaindigót éles vassal feldarabolták. A réz őrlőtál a három-öt vasgolyóval az indigó porításának nélkülözhetetlen szerszáma volt.

(Fotó saját felvétel: réz őrlő a Pápai képfestő múzeumból 2004)

A kisebb darabokra tört indigóból néhány maroknyit tettek a kb. 40 cm átmérőjű edénybe, vizet öntöttek rá, és két fülénél fogva mozgatták, görgették benne a golyókat. Az edényt időnként két festőbottal megütögették, hogy a festék összegyűljön az edény alján, és leönthessék a darabokról az iszapos folyadékot.

Ez a művelet általában az inasok életét keserítette meg, akik sok helyen az első évet jóformán csak ilyen munkával töltötték el.

A mintázáshoz használt fedőanyag, a pap, a különféle követelményeknek megfelelően más és más összetételben készült. Titokban őrzött évszázados receptek alapján állították össze, több hónapra elegendő mennyiséget főzve meg egyszerre. A fehér minta nyeréséhez az ún. állandó papot használták: 100 g gumiarábikum, 170 g víz, 320 g száraz salétromsavas ólom és 180 g kénsavas cink keverékét. Ezeket jól össze kellett forralni, használat előtt hozzáadva 100g azophoratot. Ajánlatos volt kevéssel a használat előtt 50 g paphoz 40g ecetsavas nátront hozzáadni, jól összekeverni, majd átszűrni. Így könnyen kenhető pépet nyertek. A fél évre is elegendő papot nyirkos, hűvös helyen tárolták, hogy ne szikkadjon ki, és ne romoljon meg. A képfestő fehér mintái mellett különböző pácoknak a fedőanyaghoz való keverésével, illetve kék előfestés alkalmazásával, krómkális és mészlúgos öblítések segítségével, világos-és sötétkék, sárga, zöld és narancsszínű mintákat is elő lehetett állítani.

A mintázáshoz, tarkázáshoz használt helyiségben állt a tarkázóasztal, mellette a sasi, mögötte a mintaállvány. Az asztal egy 5 cm vastag kemény falapból, körülbelül 15-20 fokos szögbe állítva készült. Erre vastag posztót, filcet rétegeltek, majd egy vastagabb és egy vékonyabb vászonnal burkolták be, hogy rugalmas alapot nyerjenek a mintázandó anyagok számára. A sasi egy 60x60 cm nagyságú láda, benne körülbelül 6-8 cm mélységű, sűrű keményítő, amelynek a színén két egymáshoz illeszkedő keret lebeg, az egyik viaszos vászonnal, a másik molinóval befenekelve.

Ebben kenik el a mintázásnál használt fedőmasszát, a papot, amit a mintegy pecsétpárnaként használható rugalmas alapon a mintafa egyenletesen vesz fel.

Mintázáskor az asztal lapjára terítik a vásznat, kétszer-háromszor rámerik a mintafa szélességét, és a kimaradó fél-háromnegyed minta szélességet megjelölik az asztal két végénél, körző hegyével vonalzó mellett jelet húzva. A mintázást először a teljes mintákkal végzik a húzott vonal fölött. Ezután következik a vonal alatti maradék terület. Ez a módszer azért nagyon fontos, mert ha a vászonnak csak az egyik széle volna az irányadó, akkor az illesztéseknél lényeges eltérések mutatkoznának, az egyes lenyomatok között nem kívánt hézagok látszanának, vagy- ahogy a festők mondják- „utcás” volna a mintázás. Ez selejt és a műhely szégyene a vásáron.

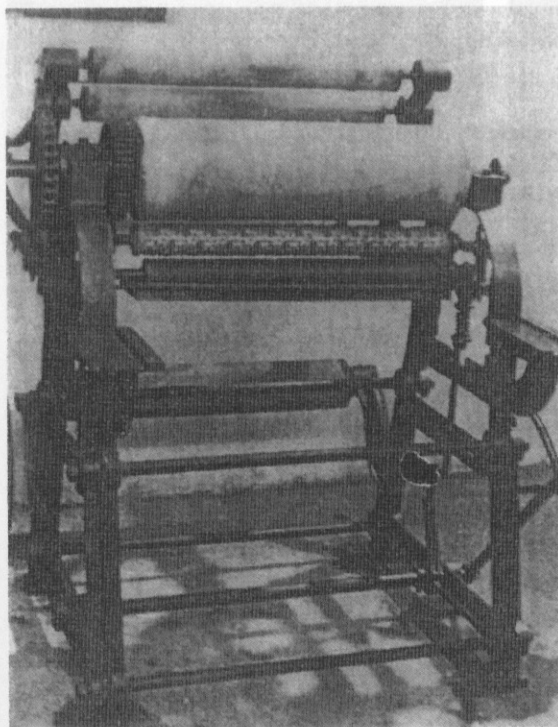

(„Gyárából Marczali külön kiszállással Gönczi Ferenc irányítása mellett fényképezte: dr. Ebner Sándor 1927-ben” – mintázás, tarkázás)

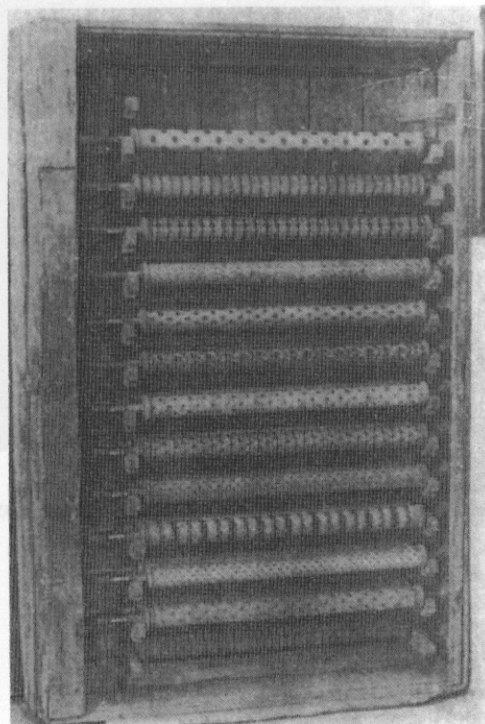
Egy asztalnyi terület mintázása után a vászon végét a mennyezet gerendáira szögelt léceken vezetik át és húzzák fel száradni. A lécezen akár egy egész vég áru is elfért hullámvonalban elrendezve. Száradás után összeszedik az anyagot, így nem kenődik el a minta.

A mintázás igen nagy gyakorlatot kívánt, a jól tarkázó legényt mindig megbecsülték. Az apró, ritka mintás formákkal óvatosan, érzéssel kellett bánni, szinte nem is volt szabad a vászonra engedni a teljes súlyukat, nehogy túlságosan szétnyomódjon a pap. Máskor, a nagyobb foltfelületű mintáknál, az anyagra helyezett formát a kezük élével, bal-jobb-bal ritmusban ütögették erősebben-gyengébben, jellegzetes ritmust is adva ezzel az egyenletes tarkázásnak. Több helyről ismerjük a még erősebb munkához szükséges tarkázókalapácsot, amely tulajdonképpen rövid nyelű, esztergályozott keményfa bunkó, esetleg a közepébe fúrt lyukba öntött ólomnehezékekkel. Egy átlagosan dolgozó munkás négy-öt vég (120-150 m) vásznat tudott egy nap alatt megmintázni. A termelékenység nagymértékben függött a nyomódúc nagyságától, és attól is, hogy a motívum elosztása sűrűbb vagy ritkább, kényesebb volt-e.

Miután a tarkázást a szakaszosan nyomó perrottingéppel gépesítették, a termelékenység rendkívül megnőtt. Az 1900 körüli állami gépsegélyakció, amely a hazai kézműipar támogatását, fejlődését célozta, több kékfestőműhelybe is juttatott perrottingépet. A vásznat teljes anyagszélességben szakaszosan továbbító, nyomógép hat-nyolc ember napi munkáját végezte el egy vagy két munkás közreműködésével.

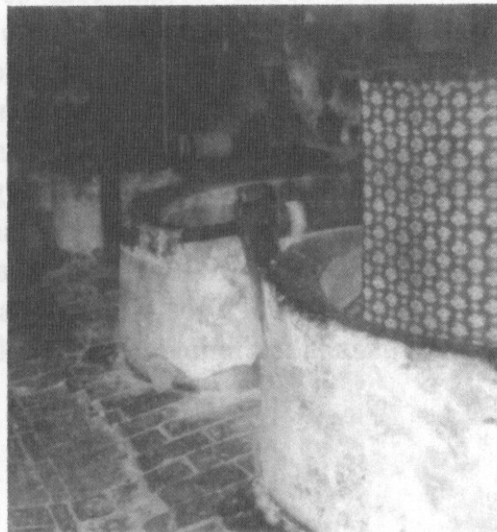
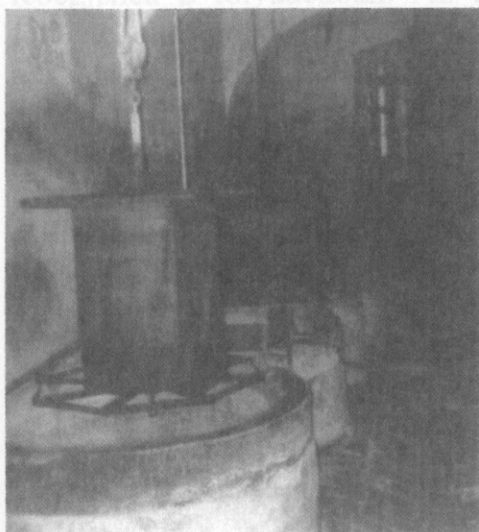

(Hengernyomó gép 1925 Bonyhád)

(Hengernyomó gép mintái)

Különös figyelmet kívánt a mintázás a több színű virág esetében. Az előnyomást rendszerint a ritkább, apróbb elemekből álló mintafával végezték, s ezt követte a nagyobb foltfelületek kiegészítő vagy „passzer”-formával való nyomása. Ez magában is nagy gyakorlatot kívánt, mert a kiegészítő mintáknak pontosan kellett illeszkedniük az elsőként lenyomott kontúrokhoz. De volt a mintázásnak ennél is nehezebb módja. „Treffre tarkázás”-nak nevezték; egy kendőt mindkét oldalán azonos mintával kellett szegélyezni, rá bordúrt nyomni, de úgy, hogy a minták pontosan szembetalálkozzanak egymással, ne legyen elcsúszás, ha a világosság felé tartva az anyagot, átnéznek rajta. E célból vagy teljesen szimmetrikus motívummal ellátott mintafát alkalmaztak, vagy pedig két darab milliméterre egyező, de fordított állású – tehát egy jobbos és egy balos – mintafát. Festőcéhek többször feladták ezt a mintázást mesterremekként is. A megszáradt mintázott végek a festőszobába, a küpaszobába kerültek. Itt legkevesebb két festőmedence állt vagy helyezkedett el a földre süllyesztve. A cement általános elterjedése előtt ezek a festőkádak a rendkívül vízálló vörösfenyőből voltak építve. Körülbelül 20 cm széles dongákból készültek, 130x150 cm átmérővel, a peremük kb. 50-60 cm-re állt ki a földből, a mélységük két, két és fél méter volt. A cégértáblákon vasabronccsal megerősített példányait örökítették meg.

(Fotó saját felvétel: Küpák a Pápai képfestő múzeumban 2004)

A festéshez szükséges indigó előkészítését „serfolás”-nak mondják a kékfestők. Az ún. törzsküpa, koncentrált indigófesték receptje a következő: Három kiló finomra tört indigót langyos vízben elkevernek. Egy kisebb hordóban 18 kg meszet oltanak meg. A kettőt egy körülbelül 180-200 literes hordóban egyesítik. Ehhez hozzáöntik a forró vízzel feloldott 12 kg vasgálicot, és jól összekeverik. A folyadék sárgás színűre változik, redukálódik az indigó. Ha az összekeverés után fél órával nem elég sárga a folyadék, akkor még másfél-két kilogramm vasgálicot adnak hozzá oldott állapotban.

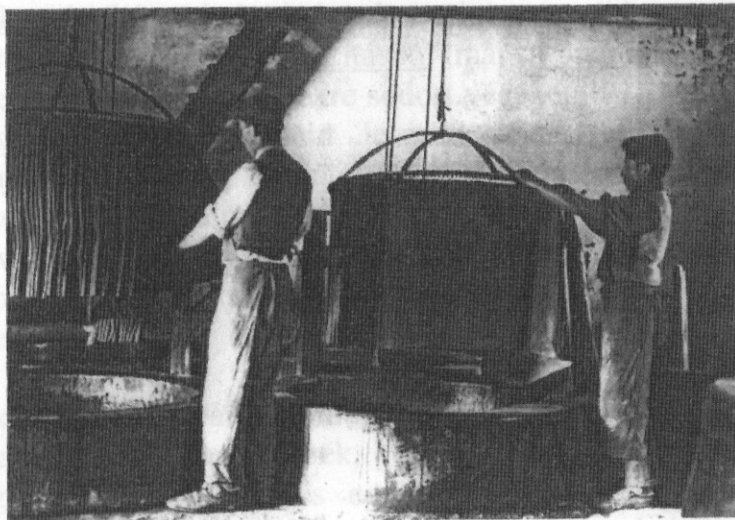
Ez a törzsküpa azonban nem alkalmas festésre, mert túlságosan tömény. A kimosott, tiszta festőmedencét négyötöd részig megtöltik vízzel, majd 5-6 kg meszet és 4-5 kg vasgálicot öntenek bele oldott állapotban, s jól felkeverik. A medence vize fehéres a mésztől, csak később kezd sárgulni a vasgálictól. Két-három napig hagyják érni, majd 50-60 litert öntenek hozzá a törzsküpából, és jól felkeverik az egészet (most már erre a keverékre vonatkozik a küpa szó). Ha nem elég sárga a folyadék, hozzáadnak még 1-2 kilogramm oldott vasgálicot. Egy küpával egy évig is lehet festeni, de minden este 5-10 liter törzsküpát kell hozzáadni, hogy felfrissüljön. Úgy tartják, hogy annyit kell hozzáadni, amennyit napközben elhasználtak belőle.

Festés előtt felkeverik a medencét, hogy a vegyszerek egyenletesen lebegjenek a folyadékban. Az erős mozgatótól habos lesz a medence felülete, amit gondosan leszednek egy léccel, nehogy légbuborék tapadjon a festendő vászonra, s foltot hagyjon rajta.

A medencék fölött kerek ráfok lógnak csigaszerkezeten. A régi ráfok fából készültek, kerületükbe vert kis akasztókampókkal. Az utolsó 80-90 évben terjedtek el a vasból készült úgynevezett koronaráfok, majd pedig a csillagráfot. A két elsőre kigyóvonalban akasztották a végárut úgy, hogy a rétegek között 2-3 cm távolság maradjon. A 70-90 cm széles vászon alsó széle szabadon lebegett. A csillagráfnak alsó és felső ráfja van egy csavarmenetes tengelyen. A ráfok között csigavonalban akasztják a vászon két szélét a kampókra.

Az indigófestésnél a színeződés, oxidálódás. Vigyázni kell azonban, nehogy leverjék a fődómasszat, mert akkor ott is színeződik az anyag. A vízszűrő és szigetelőanyagokból levő pap alatt festetlen marad a vászon, de a hátoldalaról sem festődik át, mert az indigócsívas festésnél a színeződés pikelyszerűen rakódik a fonalakra. A csíva festést minél több napra ismétlik, annál sötétebb színű lesz a kolme. Általában három-négy-öt húzás után megfordítják az anyagot úgy, hogy ami felülre volt akasztva, az kerül alulra. Így a medencében egyenletlenül lebegő, lassan ülepedő vegyszerek nem hagynak árnyalatnyi különbséget sem a vászonon. Összesen nyolc-tíz húzásra van szükség a sötétkék szín elérésére. Lecsorgás után viszik az úgynevezett meszes vízszűrőre. Száradás után a fekete konyhába kerül az árú savazásra. Egy 400 literes kád vízbe 90%-os kénsvárból és savvárból másfél-másfél liternyit öntenek. Ez az oldat körülbelül 30 vég vászon öblítéséhez elegendő. A papot,

(Fényképezte: dr. Ebner Sándor 1927 Marczali – végek felhelyezése ráfokra)

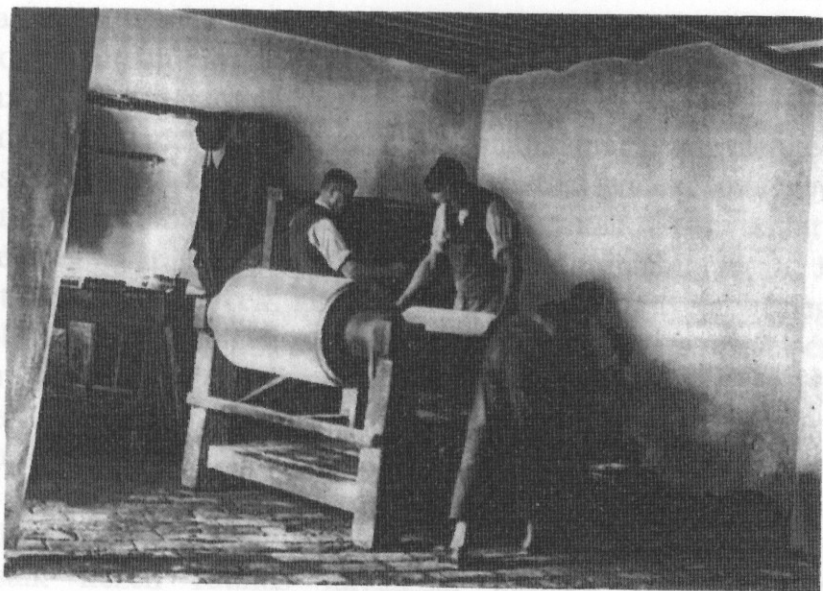
(Fényképezte: dr. Ebner Sándor 1927 Marczali – vegyészem feloldása)

A csavarmenettel kifeszíthető a vászon, s megvan a rétegek közötti 2-3 cm távolság. Az így előkészített anyagokat most már a medencébe engedik, hogy lepje el őket a folyadék egy tenyérnyire. Húsz-harminc percig hagyják festődni a kelmét, majd felhúzzák a levegőre. Ekkor figyelhető meg legjobban az indigófestődés látványos folyamata. A fehér anyag sárgás-zöldes színben emelkedik ki a medencéből, majd sötétedik a zöld szín, és végül az ember szeme láttára, világoskékre változik. Itt oxidációs folyamat játszódik le az oldott indigó és a levegő érintkezése következtében. A ráfról lelógó vászon rétegei közé egy ujjnyi vastag pálcával nyúlnak be, meglobogtatják, hűtik, serkentik a színeződést, oxidálódást. Vigyázni kell azonban, nehogy leverjék a fedőmasszát, mert akkor ott is színeződik az anyag. A víztaszító és szigetelőanyagokból levő pap alatt festetlen marad a vászon, de a hátoldaláról sem festődik át, mert az indigócsávas festésnél a színeződés pikkelyszerűen rakódik a fonalakra. A csávafestést minél többször ismétlik, annál sötétebb színű lesz a kelme. Általában három-négy-öt húzás után megfordítják az anyagot úgy, hogy ami felülre volt akasztva, az kerül alulra. Így a medencében egyenetlenül lebegő, lassan ülepedő vegyszerek nem hagynak árnyalatnyi különbséget sem a vásznon. Összesen nyolc-tíz húzásra van szükség a sötétkék szín elérésére. Lecsorgás után viszik az úgynevezett meszes vásznat a szárítóra. Száradás után a fekete konyhába kerül az áru savazásra. Egy 400 literes kád vízbe 90%-os kénsavból és sósavból másfél-másfél liternyit öntenek. Ez az oldat körülbelül 30 vég vászon öblítéséhez elegendő. A papot,

fedőanyagot lemaratják a vászonról. Szépen előtűnnek a virágok, a mintázat. Kétszeri tiszta vizet öblítés után ismét a szárítóra kerül az anyag. Ezt követi a keményítés, a helyi igények szerint gyengébben vagy egészen ropogós keményre. Az utolsó szárításból már a mángorlóba viszik a végeket. A felsodrészeken hengerekre sodort végeken háromszor-négyszer járatják meg a mángorlót, majd leszedik őket, és szélességükben kettéhajtva újból felsodorják a hengerre. A további mángorlásnál már a szembefordított belső oldalon fényes habos felület képződik az anyag súrlódása következtében. A habosság nagyobb mértékét azzal érik el, hogy a keményítőbe egy kis faggyút vagy sztearint főznek. Olyan fényesre válik tőle a mintás felület, mint a tükör. Csak úgy ragyog, ropog a kötény, szoknya.

Egyes vidékeken – például Somogyban és Baranyában -, ahol a keményített anyagokat nem szerették, a költséges nagy mángorlókat sem találjuk meg. A végső kikészítés egyszerűbb, nem kell keményíteni, mángorlás helyett, pedig csak a felsodrészeken görgőkre hajtják, és rajtuk pihentetik a kelmét; szép sima, puha, fakó áru lesz.

(Fényképezte: dr. Ebner Sándor 1927 Marczali – végvászón felsodrása)

A marcali műhely a mángorlás legegyszerűbb és egyben paraszti gyakorlatát alkalmazta, szükségből. A kézi mángorlófa hengeres rúdja sodorták fel a váltó munkába hozott kendőt, kötényt, és rovátkolt felületű mángorlóval erősen nyomva és a rudat előre-hátra görgetve simították ki.

A végárut korábban rőfibe, az utolsó 70-80 évben méterbe szedték, s három-négy rétegbe hajtvá vitték raktárba, üzletbe, vásárra.¹³

2.10. A formakészítés

A mintázáshoz használt formákat részben a mesterek, részben vándorló formakészítők – ún. Formschneiderek, Modelstecherek, - állították elő.

A formakészítés specialisták munkája volt; biztos rajzkészséget igényelt, és a textilnyomás alapos ismeretét. A folyamatosan nyomott minták esetében a rapportoknak, mintaegységeknek pontosan kellett egymáshoz illeszkedniük. Ez a tervező, rajzoló legelemibb ismeretei közé tartozott.

A pozitívnyomás XVII. század végi és XVIII. század eleji darabjain fadúcokat alkalmaztak, figurális és növényi mintaelemek fametszetes rajzolatát. A XVII. században minden bizonnyal megtalálhatók a formakészítők az ország jelentősebb városaiban. Hasonló felkészültséget, sőt nagyobb gyakorlatot kívánt a mézeskalácsformák faragása, hiszen a mintát negatívban kellett elkészíteni. A nyomódúcok mintái többnyire kiemelkedtek a háttérből, míg a mézeskalácsformáké mélyített, negatív megjelenésű volt. Formakészítők a tapétanyomás, az olajnyomás és kékfestés céljára éppúgy vállalhattak feladatot, mint a mézeskalácsosok számára vagy nyomdai fametszetek készítésére.

A kartonmanufaktúrák a XVIII. század közepén több dúcfaragót is alkalmaztak, hiszen másként nem tudták volna gyarapítani mintakincseiket. Ezek a dúcfaragó mesterlegények a belső munkamegosztás elengedhetetlen specialistái voltak. Üzemi munkájuk mellett a vidéki műhelyeknek is készítettek mintafákat, de tovább is vándoroltak. A nyomott kelmék elterjedésével gyarapodott a vidéki műhelyek mintakincse is. Járták az országot külföldi legények, akik egy-egy műhely igényeinek megfelelően hosszabb-rövidebb ideig maradtak a mesternél teljes ellátásért és jó fizetésért. Ezek a legények hivatalosan a festőmesterséget is kitanulták, hisz csak így volt joguk céhes mester műhelyében dolgozni. A kész mintákat ki is kellett próbálni, igazítani, esetleg a hibás régiéket kijavítani. Jelentős formakészítő központról Magyarország területéről csak párat ismerünk, akik több dúcfaragót is alkalmaztak. A mintakészítés a specialisták kezén rutinos faragással készült, könnyen meg lehet különböztetni a kis műhelyek egyéni kísérleteitől. A kékfestés idényjellegű volt, a holt szezón a fehér vásznak mintázásával vagy mintakészítéssel telt el, hogy azután a tavasz beköszöntével újabb mintákkal, nagyobb választékkal és nagyobb mennyiséggel jelenhessenek meg az első vásárokon.

¹³Domonkos Ottó: A magyarországi kékfestés, Corvina 1981.

körte, szelídgesztenye, melyek nem szálkásodnak, jól faraghatók és tartósak, nem repednek könnyen. A mintafák készítéséhez 2-5 cm vastag, 18x20 cm, 22x25 cm stb. méretű falapokat használtak. A vékonyabbakat 4-5 cm vastag puha- vagy keményfa hátlattal és fogantyúval látták el. A XIX. századi mintafák között egyre gyakoribb a tölgy és a bükk használata, ami a minták kialakításában jelentkező változással is összefügg. A XVIII. század végén a nagyobb foltfelületű fadúcok finomabb részleteit vörösréz drótok és lemezek beverésével, ültetésével formálták ki. A XIX. században pedig már nagyobb részt csak fémdrótokból és lemezekből készítették a divat változásaihoz gyorsan alkalmazkodó új mintákat. Ezek olcsóbbak voltak, és egyre több mester tudta elkészíteni őket.

(Josef Vlk mintakészítő)

A két féle mintafához más-más szerszámkészlet is kellett. A régi faformákhoz széles skálájú, finom vésőkészletre volt szükség, amellyel az egyenes, a szögletes sarkokat éppúgy tisztára véshtették, mint az ívelődő vagy félkör alakú mintarészeket. Kiegészítő szerszámai a kalapácsok, körzők, vonalzó és egyéb rajzeszközök voltak.

A fémből alakított minták legfontosabb eszköze az ún. dróthúzó matrica volt: acéllemez, amelybe különböző profilú – kör, négyszög, esőcsepp, félkör, csillag alakú - lyukakat vágtak bele. A lágy sárgaréz drótot ezeken a lyukakon húzzák át, ezzel formázzák ki a drótok profilját. A drótok darabolása után ún. ültetővel verik be az előrajzolt falapba a megfelelő idomokat, vékony lemezeket. A matricák profilgazdagsága és az ültetőrudacsok sokfélesége tehát megkönnyíti a minták tervezését és kivitelezését.

A mintákat először hártypapíron tervezik meg, majd másolópapírra a mintafa teljes felületére átrajzolják a mintatervet, s belakozzák, hogy kivitelezés közben ne mosódjon el a rajzolat. A ritkább minták, geometrikus elemek pontos elhelyezésére szerkesztett hálózatot karcolnak a fa felületébe.

A fémből alakított minták több előkészületet kívánnak. A tervrajz alapján kiszámítható, hogy milyen idomból körülbelül mennyire van szükség. A méterszám húzott drótból körülbelül 20-25 mm-es darabokat vágnak le reszelő segítségével. Így a drótok vége nem tompa, hanem éles, könnyebben behatol a fába. Az ún. ültetőrudacsába fűrt lyukba dugják a kis drótot, és fémkalapáccsal ütögetve 8-10 mm mélyen a fába verik, míg a drót másik vége 12-15 mm-re áll ki. A sok türelemmel és szorgalommal „beültetett” mintafelületét puha homokkövel, majd habkövel csiszolják vízszintesbe, mindaddig, amíg a drótok vége teljesen el nem tompul, szépen kiadva az idom kontúrját. Közben a mintafára papírlapot fektetnek, végig kopogtatják festékkel bekent fakalapáccsal, s levonatot készítenek róla, hogy az esetleges igazításokat elvégezhesék; mert az afféle pontatlanság, mintha például a drótcsonkák nem mindenhol állnak függőlegesen, sűrűbb mintánál azonnal kiderül. Az ilyen hibákat ültetőrudacsok segítségével könnyen lehet helyesbíteni. A mintafa három sarkába egy-egy jelölő szöveget vernek, hogy a folyamatos mintázásnál illesztési pontot vigyenek a kelmére; a negyedik sarokba a végző virág kerül. A mintafa hátlapjában félköríves bevágásokkal fogantyút alakítanak ki, hogy munka közben biztos fogás essék rajta. A lemezmintákhoz 8-10 mm széles vörös- vagy sárgaréz lemezeket használnak, vastagságuk 0,5 mm-től 2-3 mm-ig változik, a minta kívánalmai szerint. E keskeny lemezek egyik szélét reszelővel megélezik, majd a szükséges hosszúságúra darabolják. A mintafára rajzolt vonalakon lapos vésőt ütögetve haladnak végig, majd beverik a lemezt. A szükséges magasságot a lemez mellé fektetett vasdarab adja meg, ennek vastagságáig kell beverni a rézlemez. A mintafelületet itt is finomítani kellett.

Darabok és Őtő. A magyar népművészet kézikönyve. Budapest, 1981.

Több szín nyomására kiegészítő dúcokat alkalmaztak. A mintatervbe más-más színnel rajzolták be a kontúrelőnyomó, majd a második kiegészítő dúc mintáját. Kivitelezéskor a kész előnyomó levonatát másolták rá a passzer falapjára, s ezt követte a második minta bejelölése; így aztán illeszkedési hibák nem adódhattak.

A műhelyek többsége a századforduló idején külföldi formakészítőktől rendelte a mintafákat, vagy cserélték egymással, megszűnt műhelyek dúcait vásárolva meg választékuk bővítésére. Az első világháború előtt két koronába került egy mintafa.

A pápai Kluge-cég az osztrák formakészítőknél rendelte rendszeresen az új mintákat. Az 1920-1930-as években Johann Schwarzler formakészítő üzemével álltak tartós kapcsolatban. Egy mintatervet küldtek ki megrajzolva, vagy más mester készítményének darabkáját, papírra nyomott mintáját adták a kivitelezőnek. Ezt a rapportra szerkesztett rajzot vagy levonatot rendszerint elküldte megtekintésre a mesternek, majd jóváhagyás után kivitelezte a kívánt formát. Természetesen kizárólag gépmintákat rendeltek, hiszen a pápai műhely ekkor már egy kis gyár szintjén dolgozott, kétszínnyomó perrottingéppel, gőzerőmeghajtással.

Első látásra megállapíthatjuk, hogy az egyéni ízt tartalmazó fafaragású minták magukon hordozták készítőjük stílusát. A faragás esetlegességei, apró változatai, a virágok szirmainak, az ornamentika elemeinek játékos volta, a kivitel művészi igénye magasan a fémből készült mintafák fölé emelik ezeket a darabokat. A rézdrótból és lemezekből készült mintafák ilyen szempontból személytelenek és merevek, mindig több egyforma darab készült belőlük. Ezek mintakincse is kifejezi azonban a korról változó divatot, a különböző tájak jellegzetességeit, elsősorban pedig a népviselet sajátosságait.¹⁴

Marcaliban formakészítők nem dolgoztak. Fából faragott és rézdrótos technikával elkészített mintafák is fennmaradtak, de ezeket a marcali kékfestők úgy hozatták, vették a magyar és külföldi mesterektől.

(A megmaradt mintafákat a mai napig a Marcali Városi Helytörténeti Múzeum kiállítja és a látogatók számára megtekinthetővé teszi.)

A mintafák között találunk olyat is, amelyiket először kifaragtak majd az apróbb részleteket rézdrótokkal egészítették ki. Többségük szegélyminta, amelyet abroszok, kötények,... díszítésénél alkalmaztak.

(A fennmaradt mintafák a mellékletben láthatóak.)

¹⁴ Domonkos Ottó: A magyarországi kékfestés, Corvina 1981.

2.11. Mintakincs

Az európai textilnyomás általános történetéből, a középkortól kezdve szinte napjainkig, az a jellegzetesség figyelhető meg, hogy többnyire a szövött textilek mindenkori divatos mintázatát igyekeztek olcsóbb változatban a szegényebb néprétegek számára is elérhetővé tenni, tehát olcsó nyomástechnikával utánozták azokat. Ez éppen úgy érvényes a bibliai jelenetek vagy életképek ábrázolására, mint a selymek,... mintázatának átvételére.

Az egyszerűbb kockás, körkörös damasztiszövések mintáival az ország több kékfestő műhelyében találkozhattunk. A legkorábbi évszamos darab 1815-ből való. Híresek a pápai műhely mintakönyvének számos, szövést utánzó mintái.

Kékfestő ágyhuzat mintáján találkozhatunk felirattal is. Egy győri darabon a fémből készült HONI szó és a magyar címer váltják egymást.

A 19. század elejének csíkos szövött textilmintái is szépen vannak képviselve a kékfestés motívumtárában. Ezeket ágyneműre, ruhaanyagra egyaránt nyomták.

A népi hímzések körében is találkozhatunk néhány keresztszemes szegélyminta kékfestőváltozatával, de az új stílusú kalocsai nagyrózsás motívumokat is használták 1940-50 között a kalocsai kékfestő műhelyben. Külön csoportot képeznek a mintafák között a kendők, abroszok, kötények csokrai, madarai, a terített asztal edényei, az abroszok középkoszorúja, a fej- és vállkendők sarokmintái. A sarokminta négyszer lenyomva adta a kendő teljes mintázatát. Folyamatos minta nyomására ezek nem alkalmasak, hanem csak egyes lenyomatok szabad elhelyezésére. A szegélymintákkal vagy a végáru folyamatos mintáival naphosszat dolgozhattak sokszor lélekölő unalomban, ezek az elemek azonban alkalmat adtak az egyéni ízlés érvényesítésére, a mester alkotó kedvének, művészi érzékének kifejezésére. Már egy kendő szegélyének és „közepelő” mintájának összehangolása is érdekesebb volt a pusztai folyamatos nyomásnál. Az egyes csokrok, virágszálak helyes arányú elhelyezése a sarokban vagy egy egész kötény felületén több lehetőséget adott a változatosságra. Az egyes csokrokból akár többféle is került ugyanarra a terítőre. Ezeket is lehetett ízlésesen összeállítani, arányaikkal, levegős elhelyezésükkel hangulatossá varázsolni.

Fokozza a hatást a fehér és világoskék minta egymást kiegészítő alkalmazása a sötétkék háttérben.

A kiragadott konkrét példák mellett a divatszerű motívumvándorlás nagy méreteit figyelhetjük meg a 19. századi anyagban. Az ország egymástól távol eső műhelyeiben méretre és rajzolatra pontosan egyező végmintát, szegélymintát, díszítményeket találhatunk, amely végül teljesen elmosta a táji jellegzetességeket.¹⁵

¹⁵Magyar néprajz III. kötet (kézművesség) 389. p.

(zsebkendő sarokmintája)

(abroszközép negyede)

(hímzést utánzó virágmotívum)¹⁶

¹⁶Méri Edina: A pápai Kluge-képfestőműhely mintakönyvei 18-19. század, Textilmúzeum Alapítvány 2003. 64-65. p.

2.12. A kékfestő használata

„Festéshez a következő anyagokat használták: angin, sifon, molinó, karton, és hanavász.

Nagyon sokféle mintát alkalmaztak:

- pettyest több méretben
- makkos, búza és zabszem alakút
- virág mintákat
- pettyekből álló kockákat, törököst.

A korabeli emberek, különösen a paraszti munkát végzők, szívesen hordták a kékfestőből készült ruhákat. Erősek és időtállóak voltak.

Ezekből az anyagokból varrtak kötényt, inget, blúzt, egész és fél szoknyát, és főleg a sifon anyagokból ágyneműt is. Az ágyneműnek valót külön technológiával készítették. Minta csak a szegélyeken volt. A minták sárga-zöldek voltak.”

(Csobod László elbeszélése)

Vers is született a hazai termékek népszerűsítésére:

Az újdonságok a kékfestésben is először városi használatban jelentek meg, hiszen a jelentősebb műhelyek itt működtek. De a műhelyek új termékei tágabb piaci körzetükben, a kismemesség és a parasztság körében is hamarosan elterjedtek. Ennek írott nyomaival elsősorban a hagyatéki leltárakban találkozunk, amelyekben az ingatlanok után a bútorok, ruhák, egyéb textilek felsorolása következik. A korabeli, a XIX. század első feléből való ábrázolások és viseletleírások is fontos forrásai a kutatásnak.

A divat hullámvásárlása ez az iparág is megérezte. A XVIII. század második felétől fokozatosan megkedvelt kékfestő éppen a színes kartonok hatására szorult vissza a XIX. század első felében. Oka még a gyárak növekvő termelése és a luxus iránti egyre hatalmasabb igény. A korábbi években különösen a polgári osztály és a parasztság asszonyai, de a magasabb osztálybeliek sem viseltek semmi mást, mint kék vászonruhát, amit vagy maguk szőttek és festeni a mesterekhez adtak, vagy a festőktől vettek.

A kékfestő a női viseletben elsősorban hétköznapi ruha volt, de néhol ünnepi öltözteté is emelkedett. A századfordulón gyászruhaként is eléggé elterjedt. Sőtét alapon apró sötét mintákkal készülték ezek a kelmék. Csalódi gyász esetek, de például bűjű ünnepi öltözteté is vették.

A kékfestő anyagok megválasztása egyben a nemzetiségi ízlés kifejezése is volt. A magyaroktól helyiségekben többnyire a fehér vagy világoskék mintázatot szerették középkék alapon. Az utóbbiak mindig szolidabbnak, apróbb virágút választották, míg a fiatalok a erősebb díszítésű mintákat kedvelték. A német falvakban a sötétek háttérű, apró virágos, kék, sárga és zöld mintázatú ruhaanyagokat vásárolták. A nyugati magyarországi vendégek az indigóval festett, vörösből készült sötétkék

Legnagyobb tömegben kétségtelenül a kékfestő ruhaanyagot állították elő, végszámban. A változatos minták nagy választékot biztosítottak. A múlt század közepén, második felében a nagyobb üzemek készítményeiket cégjelzéssel látták el. Ezzel védekeztek a külföldi áruval szemben, ez szavatolta a minőséget. Az áru összerakásánál ennek a képnek kellett a végére kerülni.

(Női egyberészes kékfestőszoknya)

Vers is született a hazai termékek népszerűsítésére:

Honi szoknyám Sümegen lett festve,
Még a csók is jobban esik estve,
Nem kell nekem többé bécsi piros
Jobb a sümegi karton, ablakos.
Honi leszek én akkor magam is,
Honi lesz a főkötőm, kapcám is,
Honi lesz a koszorú fejemen
Honi lesz a szerelem szívemen.

A vágyakozás érthető, mert az 1850-60-as években, amikor ez a dal is születhetett, már a vagyon, a gazdagság kifejezője is volt a sok színes ruha. A szegényebbek csak néhány ruhadarabbal rendelkeztek, nem parádézhattak minden alkalommal más-más ruhában sem ünnepen, sem hétköznap.

A kékfestő a női viseletben elsősorban hétköznapi ruha volt, de néhol ünnepi öltözeté is emelkedett. A századfordulón gyászruhaként is eléggé elterjedt. Sötét alapon apró sötét mintákkal készültek ezek a kelmék. Családi gyász esetén, de például böjti ünneplőként is viselték.

A kékfestő anyagok alapszínének megválasztása egyben a nemzetiségi ízlés kifejezője is volt. A magyarokta helységekben többnyire a fehér vagy világoskék mintázatot szerették középkeék alapon. Az idősebbek mindig szolidabb, apróbb virágút választottak, míg a fiatalok a cifrább díszítésű mintákat kedvelték. A német falvakban a sötétkék háttérű, apró virágos, kék, sárga és zöld mintázatú ruhaanyagokat vásárolták. A nyugat magyarországi vendek az indigóval festett, vörösbe játszó sötétkék

anyagokat szerették. Az ilyen áru a festéskor 18-20 „zugot” kapott az indigócsávából, vastagon rakódott rá a festék. Az ezután következő felgőzölés hatására a vásznak színe végül is bronzvörösbe hajlott. Ennek az eljárásnak az volt a hátránya, hogy nagyon fogott az indigó, a ruha viselőjének indigós lett a nyaka.

A szlovák nemzetiségűek a nagyobb foltfelületű, élénk, sárga, sárga-zöld, kék-fehér mintásat vásárolták. A horvát és szerb lakosoknak Muraközbe és Horvátországba a zalaegerszegi Schütz-cég szállított nagy mennyiséget sötét alapú sárga mintás gyártmányaiból, Jugoszláviába Dunaföldvárról zöld-kék mintás árut szállított a Velis-cég.

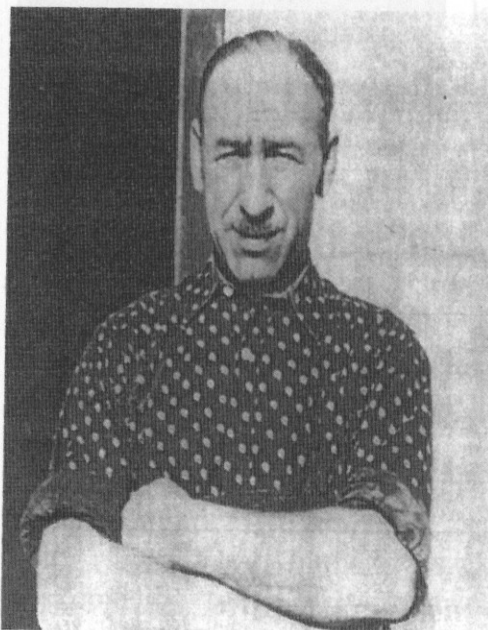
Az apró, egyenletesen elszórt pöttyös, csillagos, ágas-bogas minták mellett apró virágú csíkos, nagyobb virágú hullámvonalas-csíkos és koszorús szoknyaanyagok is készültek. A hosszában mintázott végtelen minta közé egy kb. 10 cm széles szegélymintát nyomtak, ami feltűnő díszet adott a szoknyának.

Somogyban kedvelték: a pettyes, csirkeszemes, birkaszemes, napos, zabszemes, búzaszemes, gyertyalángos és kávészemes nyomódúccokkal tarkázott vásznat.

A kötények legegyszerűbb fajtája a sima, mintázat nélküli közép- vagy sötétkék vászon. De nyomhattak erre szép szegélydíszeket, sarokmintákat is. Az úgynevezett koszorús kötényre az alsó szélről 10-15 cm-re nyomhattak egy 6-8, néha 15 cm széles, rendszerint virágos szegélydíszet. Néhol két-három különböző csíkot is nyomtak egymás mellé. Vas és Baranya megyében a kötény két hosszanti és alsó szélét díszítették. A délszlávoknál és a felvidéki szlovákoknál a különféle csokrok, sarokminták, nagy virágú minták segítségével rendkívül élénk, vidám hatású anyagokat tarkáztak köténynek. Sok helyen a sötétkék vagy a keményítésénél feketére tört, erősen keményített, nagy habos, másutt az apró habos, fényes, ropogós kötények voltak divatosak. A század elején divatba jött melleskötények azonban végtelen mintázatú anyagokból készültek, amelyeken a minta lehetett ágas-bogas, csíkos, kockás, pettyes, babos egyaránt.

A fejkendők közepe maradhatott üres, s rendszerint keskenyebb szegélyminta díszítette őket. De gyakran „beközepelték”, apró virágú mintával tarkázták a belső mezőt. E mintázatok színe nemzetiségi vidékenként változott; s a keményített, szinte ropogós kendők mellett kedvelték a puha, fényes változatokat is. Kendők mintázásával gyakran találkozunk a mesterremek között. Az ország déli részében készítettek babos kis kendőt is, e fölé került aztán a fejkendő.

Nyakbavaló kendőt és vállkendőt kétféle méretűt készítettek, az egyiket 110*100 cm, a másikat 140*140 cm, másfél, illetve kétszél (két vászonszélesség) anyagból. Kétoldalasra is mintázták őket gyakran, más-más mintával, rendszerint széles szegéllyel, bordúrral. Különféle csokrok, törökös palmetták, sarokminták is helyet kaptak díszítésükben. Nem keményítették ki őket nagyon, csak annyira, hogy fogása legyen az anyagnak, sőt több helyen puha, fénytelen változatban használták őket. Közepelésük lehetett sima vagy ágas-bogas, apró virágos.

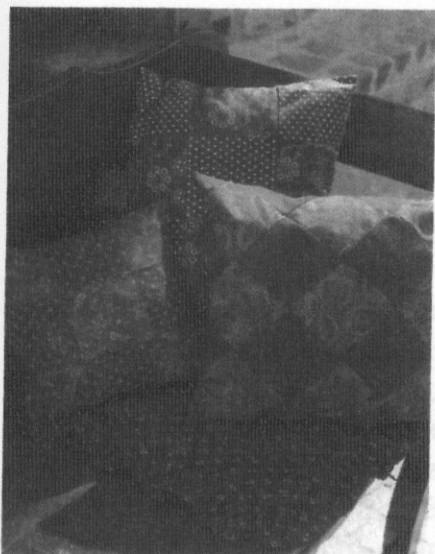

A férfiviseletben szintén találkozunk a kékfestő anyagokkal. Azok az iparosok, akiknek a munkája a ruházatukat szennyezte, például a kovácsok, lakatosok és természetesen a kékfestők is, apró mintás ingeket viseltek. A parasztok is hordták munkára, különösen az aratók kedvelték a kék gatyát, korábban bő, később szűkebb szárú változatban. A tiszántúli kubikosságnak szinte egyenruhája volt a századforduló körül a kék gatyá. A pásztorok körében is elterjedt, de dísz nélkül; a csikósok napjainkig ezt viselik.

(Kékfestő ing, Kalocsa 1955)

A sima félkötény, majd a melles kötény hozzátartozott a parasztember munkában viselt öltözetéhez, sőt féloldalt feltűzött friss kötényben el lehetett menni a község házára is, hivatalos ügyintézésre. Falun, ritka ünnepekre koszorús kötényt a férfiak is viseltek.

Zsebkendő használatáról a múlt század közepe óta vannak adataink. Az egyszerű darabokat pontsorok és vékonyabb-vastagabb vonalcsíkok szegélyezték, az egyes sarkokba szarvasok kerültek.

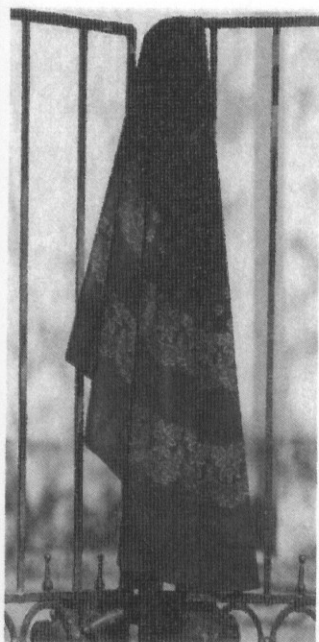

Lakástextil is készült kékfestőből: dunya, lepedő, ágyszerítő, párnahuzat, bugyorkendő, „ajtóruha”, sublód- és asztalterítő. Az ágynemű általában csíkos, kék-fehér, sárga-zöld, fehér mintákkal volt használatos, de bármi más minta is lehetséges volt. A XVIII. században városban, polgárházaknál is előfordult a használata, de többnyire iparosok legényszállásain, falun az istállóban volt gyakori. A bibliai jelenetekkel díszített szövött és kékfestő párnákat és dunyahuzatokat a Felvidéken kedvelték.

(Különböző mintázatú kékfestő párnák)

Az ajtóruha az udvarra nyíló ajtó majdnem földig érő függőnye volt. Használói szerint távol tartja a legyeket a konyhától a színével. Rendszerint hosszában hullámvonalcsíkos házivászon anyagból, lenvászonból készültek, fehér mintával.

A bugyorkendő vagy baturuha a piacozó asszonyok abrosz nagyságú kendője, mindenféle terményt, kosarat kacsával-libával együtt bele lehetett kötni, hátra véve, mellen összekötve cipelni az eladnivalót. Többnyire keskenyebb szegéllyel mintázták körül, a közepét kockás vagy szövetmintás motívumokkal tarkázták. Készítése és használata az egész országban elterjedt.

Az asztalterítőkből gazdag anyag maradt ránk. A XVIII. században polgári lakásokban is használták őket. Díszes, virágos, indás, csipkés szegélyük volt, belülré csokrokat, feliratokat, közepén virágkoszorút nyomtak fehérrel, sárgával-zölddel, rendszerint házivászonra, világoskék vagy középkek alapon. Ezeken sokszor találkozunk a terített asztal ábrázolásával.

Az egyik változat a már említett uzsonna- vagy reggelizőabrosz, a másik az ebédhez használt terítő; emezeken a tányérba helyezett kés-villakanál képével találkozhatunk, természetesen a legkülönbözőbb szegélydíszekkel és sarokvirágokkal, csokrokkal gazdagítva.

(Kékfestős asztalterítő)

Kisebb asztalterítőkkel, sublódtakarókkal – pamutvászonból készítve, fehér és piros mintával – inkább csak az egyes mesterek lakásaiban ismerkedhetünk meg.

E főbb jellegzetességek természetesen időben és tájilag rendkívül sok változatban jelentek meg.

A hagyományos műhelyek indigós kékfestő technikájának egyeduralmát az 1930-as években a gyári gyakorlatban akkor már alkalmazott indantrénfestés (szintetikus úton kőszénkátrányból előállított színezék), e gyorsabb, technikailag, kémiaiilag korszerű eljárás bevezetése törte meg. Sokkal színtartóbb, mosásálló, világoskék alapfestésű anyagok előállítása kezdődött meg. Valamennyien külföldön is jártak szakmai tudásuk korszerűsítése céljából. A húszas években mesterré vált új generáció tehát nem elégedett meg a régi ismeretekkel; a gyáripar versenye rákényszerítette a modern eljárások bevezetésére. A kékfestés mellett újra bevezették a színes eljárások használatát is, kendők, színes kartonok gyártását vették fontolóra. Világosan látták, hogy a növekvő városi lakosság körében a korszerűbb és vidámabb színű indantrén divatossá válhat. A második világháború azonban megtorpantotta a fejlődést. Az anyag- és vegyszerhiány jelentős visszaeséssel járt. A háború utáni vegetálás, a népviselet gyors változása, az iparág régi kékfestő termékeinek fokozatos visszaszorulása, a szakmai fejlődés igénye arra készítette a tehetősebb mestereket, hogy fiaikat már vegyészmérnöki képzéshez juttassák. A mesterek utódai a szakmán belül magasabb képzettséget értek el; de már nem a saját műhelyükben, hanem állami üzemekben végzik a munkájukat.¹⁷

Hogyan kezeljük?

A kékfestő anyag első mosását ajánlatos elkülönítve végezni, mert ilyenkor még kioldódik belőle a főlegleges festék. Ezután más terku ruháimmal mosógépben mosható a kelmé. Sőt még szebb lesz, ha kifőzzük 90 fokon, és ha az utolsó öblítővízhez ecetet adunk, a színt élénkebbé tehetjük. Az ecettől lagy eső, puha lesz az anyag, de ha azt szeretnénk, hogy tartós legyen, akkor a szokásos módon keményítsük ki. A vasalást még a teljes száradás előtt, enyhén nedves állapotban végezzük.

¹⁷Domonkos Ottó: A magyarországi kékfestés, Corvina 1981. 96. p.

2.13. Marcali viseletről

Marcali és környéke népének paraszti viseletéről aránylag nagyon keveset tudunk. A vidék paraszti népessége nem igényelte a nagyon díszes, színes ruházatot, paraszti voltukat hangsúlyozó parádés viseletet. A kismemesi falvak népének polgáriasabb ruházata a XIX. sz. első felében hatott ízlésvilágukra.

Sajnos hiányoznak azok a kutatások, amelyek a még hagyományos házivászon alsó- és felsőruházat darabjainak szabását, méreteit, díszítését vették volna sorra, illetve az ezt kiegészítő bőr, posztó, selyem, szövet ruhadarabokat. Ezek után még kevésbé tudunk a munka- és ünnepi ruhaegyüttesek különbözőségeiről, az egyes korcsoportokra jellemző viseleti sajátosságokról. Semmit sem tudunk az e vidéken oly korán történt hódító kékfestőből való darabokról.

A ruházattal kapcsolatos iparosoknak szinte mindegyike működött 1828-ban Marcaliban: 12 takácsmester, 2 vargamester, 1 kelmefestő, 6 szűcmester, 1 szűrszabó, 1 bocskorkészítő, 1 süvegemester, 1 fésűs, többségük több segéddel.

Körülbelül az 1860-as évektől az ausztriai gyárakból mind több gyolcs, pamut, gyapjú, selyem érkezett. Csaknem minden községben volt olyan üzlet, ahol anyagot, ruhaneműt is lehetett kapni, Marcaliban 4 is. A gyári anyagokat megelőzően a kékfestő anyagok is kedveltek voltak. Eleinte a német lakosság (Bize, Gadány, Kelevíz) körében, majd hétköznapi ruhaként az egész területen még 1960-ban is jellemző volt a viselete.¹⁸

Hogyan kezeljük?

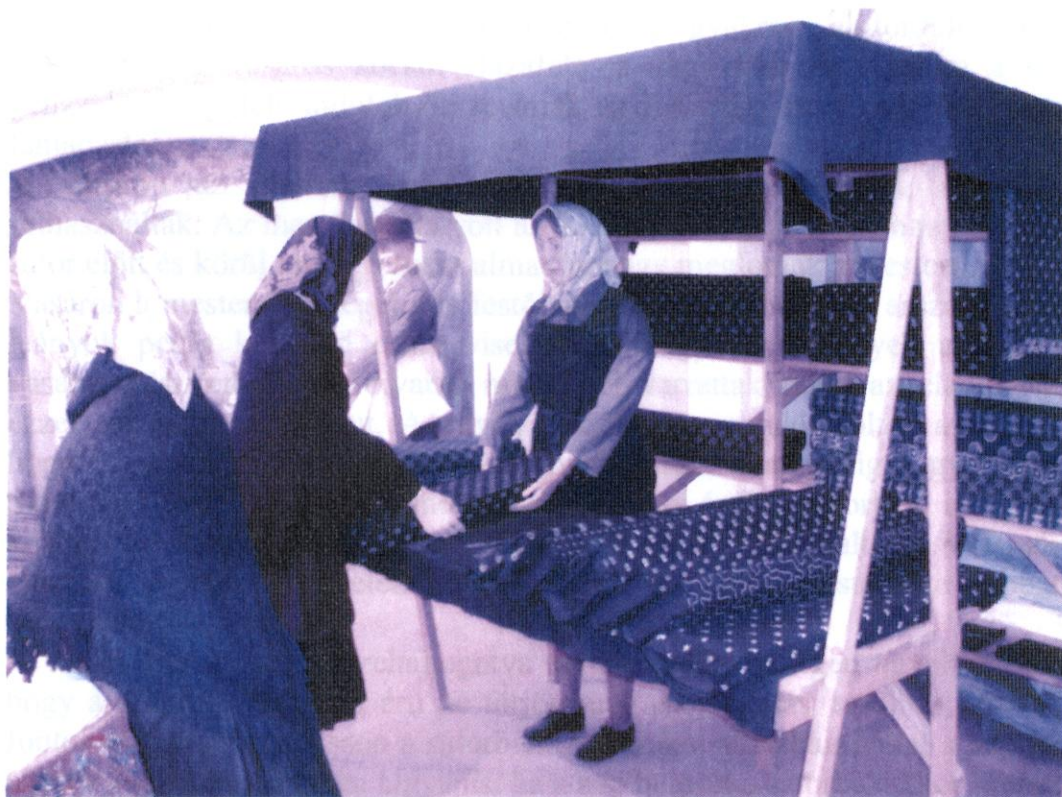
A kékfestő anyag első mosását ajánlatos elkülönítve végezni, mert ilyenkor még kioldódik belőle a fölösleges festék. Ezután más tarka ruhaneművel mosógépben mosható a kelme. Sőt még szebb lesz, ha kifőzzük 90 fokon, és ha az utolsó öblítővízhez ecetet adunk, a színét élénkebbé tehetjük. Az ecettől lágy esésű, puha lesz az anyag, de ha azt szeretnénk, hogy tartása legyen, akkor a szokásos módon keményítsük ki. A vasalást még a teljes száradás előtt, enyhén nedves állapotban végezzük.

¹⁸Marcali története I. kötet, Marcali 1991. (Knézy Judit) 489-496. p.

2.14. Vásárok

„Rücklenderék a kész árut nagyrészt saját üzletükben értékesítették, de a marcali és a környező vásárokból is megjelentek. Még a nagykanizsai vásárra is eljártak. Éjszaka indultak a segédek lovaskocsival. Rücklender Jakab és Oszkár lovas hintóval ment utánuk.”

(Csobod László)

(Saját felvétel: Marcali Városi Helytörténeti Múzeumban kiállított vásári jelenetből 2005)

A szomszédos műhelyek mesterei éppen a vásározás révén más városok műhelyeinek munkáját, árujának minőségét és választékát jól ismerték.

A vásári körzet nagysága a műhely termelőkapacitásától, illetve a környező városokban, falvakban működő képfestők versenyképességétől függött. A nagyobb műhelyek saját megyéjük határait is túllépték. A céhes világ hagyománya azonban tovább élt a kibontakozó kapitalista termelés időszakában is. A helyi mesternek volt előnye a vásárban. Az egyébként is kiváltságosan kezelt képfestők a vásár legjobb helyét kapták, a bemenő forgalom ezekbe a sátrakba botlott legelőször. A régi szokás szerint a mesterré válás, később az iparigazolvány dátuma alapján sorakoztak a mesterek a helységen belül. Ezek után következhetek csak a más

megyebeliek azonos rangsorolás szerint. Voltak hagyományos sátorhelyek is, melyeket illet tiszteletben tartani. A nagyobb vásárcsopontokban állandó bódéjuk is volt az erősebb műhelyeknek.

A vásári sátor 5-6 m hosszú volt, amiben 5-6 eladó is dolgozott. A kisebb sátrak 3-4 métereseek voltak. Általában kék ponyvát vagy vásznat használtak a sátor fedésére. A sátor kirakodó pultjának elejét sokszor a teljes hosszban végigfutó cégfelirat díszítette, reklámozta a mestert név szerint.

A vásárra általában erdőn-mezőn keresztül vezetett az út. A 20-30, vagy éppen 50 kilométeres kocsizás a sötét hajnali vagy késő esti órákban nem volt veszélytelen. Ebben az időben még gyakran előfordult, hogy kifosztották a vásáros kocsit. Hazafelé is nagy volt az izgalom a sok pénzzel. Az egyfelé indulók összevárták egymást, így nem kellett tartani a támadástól.

A vásáron az inasnak volt a legtöbb dolga, lótot-futott, mindenre felhasználták. Az inas feladata volt az is, hogy vigyázzon, szemmel tartsa a sátor előtt és körül tolongó sokadalmat, nehogy meglopják a mestert.

Vásáron a mester és a legény is festőingben árult, a vásározó asszonyok és leányok pedig kékfestő ruhát viseltek. A nagyobb műhelyek a tavaszi vásárra készített újabb, divatos mintákból varrattak ruhát az eladóknak, ezzel reklámozva az árut. A vevők sok helyen megdörzsölték a kelmét, hogy fog-e, mert csak az igazi indigóval festett, nem pedig a gyári áru. Szívesen vették, ha maga a mester vagy legény árult a sátorban, indigótól kék kézzel mérte az anyagokat. A falusiak ezért „bolondultak”. Volt, aki előzőleg a kezét is belemártotta a kúpába, hogy mestersége jobban szembetűnő legyen.

A vásári árut szépen összehajtogatva rakták a ládába. Igen ügyeltek arra, hogy a szépen mángorolt áru ne törjön meg csomagolás, szállítás közben, fontos volt, hogy mutasson a sátorban. A sátrakat általában háttal a napnak állítják fel napjainkban is. Ugyanis, ha a nap belesüt a sátorba, akkor jobban előtűnnek az indigóban festett vásznakon az egyenetlenségek.

A festőt nagyon kedvelő vidékek vásári központjaiban sokszor 2-3 vármegye 10-12 mester is összejött, utcát képezve a sátrak sorában. Ilyenkor igyekeztek ellesni egymás titkait, „lelopták” a divatos mintákat, azokat vagy maguk, vagy mintakészítővel elkészítették, így próbálták a vevőkört magukhoz csábítani. Hangos szóval reklámozni sohasem volt szabad, ez méltatlan lett volna a szakmára nézve. Ahol sokan verődtek össze egy vásáron, ott szokás volt délben csengetni. Mindenki letette az ollót, megszűnt az árusítás, ebédszünetet tartottak.

Megfigyelték, hogy egyes községekben divatalakító személyek voltak, amit ők vásároltak a sáternál, a többi is mind abból vett. Ezek az asszonyok rendszerint jobb módúak voltak, gyakrabban vásároltak, változatosabb mintázatú volt a viseletük.

A kékfestőkélme anyagától és mintázatától egyaránt függött az ára.

Az 1920-as években jött a festők között a vásárokon való osztozás. Megegyeztek a vidékeken, ki melyiket látogatja és így okosan is nem kellett annyit vándorolni, az áru választék is kisebb lett és nem utolsó sorban konkurencia hiányában jobb forgalmat és jobb árakat is el lehetett érni kölcsönösen. A kialakult 30-50 km sugarú körzetek szélein, ill. a nagyobb városok vásárain találkoztak össze a szomszédos műhelyek mesterei. (6. melléklet)

A vásárolás a közlekedés javulásával, a falusi rőföskereskedések, szövetkezeti boltok szaporodásával fordított arányban csökkent. Napjainkban pedig már egy mutatósabb vásár idegenforgalmi nevezetességének számít.¹⁹

2.15. Kékfestés hanyatlása

„1944-ben az egész Rücklender családot internálták. Az üzletet kifosztották, az árut a nyilasok szétosztották. A családból senki nem tért vissza.

1945 júliusban nagybátyám hazatért a fogságból és a lehetőségekhez képest elkezdett a műhelyben dolgozni. 1946-ban jelentkeztek a Rücklender család budapesti rokonai, az örökösök. Rövidesen megegyeztek és a lakóház felét, benne az üzlettel és a műhelyt nagybátyám megvásárolta. A lakóház másik felét Mosonyi Lajos szabómester vásárolta meg.

Ettől fogva dolgozott saját műhelyében Csobod Sándor. Egy ideig csak üzletek részére, később megrendelésre bérfestést is vállalt. Ezután megnyitotta az üzletet is, az internálásból hazatért Polgár Ferencsel közösen. Polgárnak divatáru üzlete volt. Kékfestő és divatáru üzlet néven működött.

Én 1947 körül kezdtem a műhelyben nagybátyámnak segíteni. Először csak a pámolásban (vasalás). Később aztán mind mélyebben belekerültem a festés technológiai folyamatába. Ez tartott 1953-ig. Abban az időben kisiparosok nem igen szerződthettek inast. A képzés Ipari Tanuló Képző Intézetekben folyt.

1955-56-ben nagybátyám megbetegedett, és Polgár Ferenc Kaposvárra költözött. A fele ház és az üzlet eladásra került. Novák János székes vásárolta meg.

A kipák most is ott vannak a földbe, betemették őket, később évek múltán az egész műhelyt lebontották. A területet a tanács felvásárolta, hasznosítva a mai napig nincs.”

(Csobod László)

¹⁹ Domonkos Ottó: „Magyarországi kékfestő műhelyek vásári körzetei.” 1977-78. Arrabona 19-20, 183-256. p.

(Saját felvétel: ma is látható betemetett kipákról és a mögötte levő kátyuról a Hősök tere és a Dózsa György utca sarkánál, a Római katolikus templommal szemben 2005)

Az ipari méretű termelés az óbudai Goldberger kékfestő műhelyéből nőtt ki. A kézynomást már 1841-ben háttérbe szorította a francia Perrot által 1834-ben feltalált, szakaszosan nyomó gép munkába állítása. A külföldi és a hazai gyárak versenye a kis műhelyek százait tette tönkre. Az I., majd a II. világháború utáni nagy nyersanyaghiány és a népviseletben bekövetkezett jelentős városiasodás tovább csökkentette a műhelyek számát. Míg 1890-ben 414, addig 1940 körül már csak 70 önálló műhely dolgozott az országban.

E kihalóban levő iparágak állít emléket a Pápai Kékfestő Múzeum, melyben a kézi technikától a kis gyár szintjéig emelkedett műhely szerszámai, gépei és termékei eredeti állapotukban láthatók.²⁰

²⁰ Magyar néprajz III. kötet (kézművesség) 386-391. p.

Napjainkban mindössze 15 mester dolgozik:

- Debrecen: Dr. Bolyós András
- Tolna: Horváth Tibor és Horváth Tiborné
- Budapest: Kovács Mária és Panák Ferenc
- Tiszakécske: Kovács Miklós
- Nagynyárad: Sárdi János és Auth Andor
- Bácsalmás: Skorutyák János
- Szombathely: Szakács Gábor és Szakács Lászlóné
- Győr: Tóth Ildikó és Gerencsér Zsolt
- Dunaföldvár: Özv. Vadász Istvánné Velis Mária és Gál Gyula

(Pápai képfestő múzeum összeírása alapján)

2.16. Szakkifejezések

- kupa: cementből készült, földbe süllyesztett festőmedence 130x150 cm átmérővel, a peremük kb. 50-60 cm-re állt ki a földből, a mélységük két, két és fél méter volt, (Marcaliban: kipa)
 - mángorló: egyfajta vasaló, ez a szerkezet egy erős gerendára épített „asztalalaptól” és a rajta keményfagörgőkön mozgó hatalmas ládából, a „szekrény”-ből állott, négy-hat méter hosszú, körülbelül két és fél méter magas, másfél méter széles alkotmány, közel százmázsányi kő terhével végezte a vásznak simítását, lóhajtással jobbra-balra mozgott
- mángorlás legegyszerűbb és egyben paraszti gyakorlata: a kézi mángorlófa hengeres rúdja sodorták fel a vásznat, és rovátkolt felületű mángorlóval erősen nyomva és a rudat előre-hátra görgetve simították ki. (Marcaliban: pámoló)
- serfolás: festéshez szükséges indigó előkészítését nevezték így
 - sasi: egy 60x60 cm nagyságú láda, benne körülbelül 6-8 cm mélységű, sűrű keményítő, amelynek a színén két egymáshoz illeszkedő keret lebeg, az egyik viaszos vászonnal, a másik molinóval befenekelve, ebben kenik el a papot
 - pap: mintázásnál használt fedőmassza

2.17. Összegzés

Dolgozatomban próbáltam bemutatni a régiak hagyományait, szokásait, népviseletét. Napjainkban a régi hagyományok, szokások teljesen háttérbe szorultak. A népesség keveredése, a lakosság kicserélődése nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy az ősi népi kincsek nagy része feledésbe merült.

A város lakossága a népviseletet már nem hordja. A fiatalok egyre kevesebb hagyományt és szokást ismernek. Az öregek is ritkán beszélnek róluk.

Igaz, hogy a népszokások nagy része feledésbe merült, de vannak olyanok, amelyek nem tűntek el teljesen, hanem feléledtek.

Azonban a mai formájuk már csak néhány csíráját tartalmazza.

Véleményem szerint hagyományokra, szokásokra, ünnepekre szükség van ahhoz, hogy az életünk szebbé, tartalmasabbá váljék.

Reménykedem benne, hogy az utókor majd több gondot fordít a város hagyományaira, szokásaira, népviseletére, és nem hagyják elveszni ezeket az értékeket.

Dolgozatom elkészítéséhez nagy segítséget nyújtott a Marcali Városi Helytörténeti Múzeum, a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága és a pápai Kluge-képfestőműhely.

Köszönettel tartozom mindazoknak az embereknek, akik mellettem álltak és a maguk eszközeivel segítettek a munkámat.

Külön köszönet az adatközlőimnek és azoknak, akik nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy ez a dolgozat elkészüljön.

Felhasznált irodalom jegyzéke:

Dr. Gál József: Marcali helytörténeti füzet – 2, Marcali 1983-84.

Név: Csobrod László

Dr. Gál József: Marcali helytörténeti füzet – 3 (1825 – 1867), Marcali 1984.

Lakhely: Marcali

Dr. Gál József: Marcali helytörténeti füzet – 4 (1867 – 1918/1), Marcali 1985.

Név: Mihálykóczy

Marcali története I. kötet, Marcali 1991.

Lakhely: Marcali

Domonkos Ottó: „Magyarországi képfestő műhelyek vásári körzetei.” 1977-78. Arrabona 19-20, 183-256. p.

Név: dr. Gál József

Domonkos Ottó: „Fejezetek a nyugat-magyarországi képfestőipar történetéből.” 1961. Ethnographia LXXII, 200-233. p.

Foglalkozása: nyugdíjas

Magyar néprajz III. kötet (kézművesség) 386-391. p.

Név: Elbogdu Mária

Méri Edina: A pápai Kluge-képfestőműhely mintakönyvei 18-19. század, Textilmúzeum Alapítvány 2003. 5-11. p.

Foglalkozása: nyugdíjas

Somogy megyei levéltár: Alispáni iratok 1869 (Marczali)

Domonkos Ottó: A magyarországi képfestés, Corvina 1981.

Csányi Ferenc: Lapok Somogy megye múltjából, Kaposvár 1889. 64-66. p.

Kanyar József: Harminc nemzedék vallomása Somogyról, Kaposvár 1967. 183. p.

Adatközlők:

Név: Csobod László

Életkor: 70

Lakhely: Marcali

Foglalkozása: nyugdíjas

Név: Mihalics Géza

Életkor: 79

Lakhely: Marcali

Foglalkozása: nyugdíjas

Név: dr. Gál József

Életkor: 68

Lakhely: Marcali

Foglalkozása: nyugdíjas

Név: Elbogen Magdi néni

Életkor: 79

Lakhely: Marcali

Foglalkozása: nyugdíjas

Melléklet:

- **1.:** Alispáni iratok 1869
(forrás: Somogy megyei levéltár)
- **2.:** Helyi Iparvédelem c. marcali lap I. évfolyam 7. száma
(forrás: Marcali története I. kötet, Marcali 1991.)
- **3.:** Kékfestőműhelyek a soproni kereskedelmi és iparkamara területén 1876-ban - TÉRKÉP
(forrás: Domonkos Ottó: „Fejezetek a nyugat-magyarországi kékfestőipar történetéből.” 1961. Ethnographia LXXII, 200-233. p.)
- **4.:** Marcali egykori központjának térképe
(forrás: Dr. Gál József: Marcali helytörténeti füzet – 2, Marcali 1984.)
- **5.:** Csobod László helyszínrajza
(forrás: Csobod László)
- **6.:** Magyarországi kékfestő műhelyek vásári körzetei 1952-1965 között - TÉRKÉP
(forrás: Domonkos Ottó: „Magyarországi kékfestő műhelyek vásári körzetei.” 1977-78. Arrabona 19-20, 183-256. p.)
- **7.:** Marcali mintafák leltári adatai
(forrás: Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága)
- **8.:** Fennmaradt marcali mintafák képei
(forrás: Marcali Városi Helytörténeti Múzeum)

101
Lan

Nevae

Gelebe
Kovács Lukács

76	Richter József	Lőrincz	manó	250	-	5	7
77	Prohmann Gyula	Sándor	a	250	-	5	7
78	Juravits János	Erőtel	a	100	-	5	7
79	Bükländer József	Gyula	a	200	-	5	7
80	Schön Máté	Károly	a	100	-	5	7
81	Sztonics György	Mayer	a	400	-	5	7
82	Schulhof László	Erőtel	a	50	-	3	38
83	Szittai János	Károly	a	1000	-	5	7
84	Szittai Márton	a	a	120	-	5	7
85	Szűcs Gyula	Miklós	a	400	-	6	76
86	Szűcs Lajos	Miklós	a	300	-	6	76
87	Szűcs János	a	a	300	-	6	76
88	Szűcs János	Miklós	a	500	-	6	76
89	Steiner Márton	Erőtel	a	140	-	5	7
90	Stelck József	Károly	a	100	-	5	7
91	Stegler István	Miklós	a	250	-	5	7
92	Szűcs János	Károly	a	250	-	5	7
93	Szűcs József	Miklós	a	200	-	5	7
94	Szűcs Károly	Miklós	a	150	-	5	7
95	Varga János	Miklós	a	250	-	5	7
96	Wieser János	Miklós	a	50	-	9	93
97	Wieser János	Erőtel	a	250	-	5	7
98	Wieser János	Erőtel	a	100	-	5	-
99	Varga Miklós	Károly	a	-	-	5	-
100	Wieser János	Miklós	a	80	-	3	38

HELYI IPARVÉDELEM

MAGYAR VÉDŐ EGYESÜLET MÁRCZALI JÁRÁS FIÓKJÁNAK HIVATALOS KÖZLÖNYE.
MEGJELEN HAVONTA EGYSZER. ELŐFIZETÉSI DÍJ A TAGDÍJ.

A lap állandóan ingyen jár árunk minton közösgének, minden aradalmának, nagyberőjének, vármegyénk minden nagyobb községének és kereskedőjének a fiókunk minden tagjának.	SZERKESZTI ÉS KIADJA: A MAGYAR VÉDŐ EGYESÜLET MÁRCZALI JÁRÁS FIÓKJA.	Hirdetések csak egyleti tagoktól fogadhatók el, és csakis fiókunk kiküldöttjeinek felülbírással után közzé.

Karácsonyi vásár Márczaliban.

Most lesz hét hónapi, hogy a „Magyar Védő Egyesület“ Márczaliban megalakult.

Hét havi munkálkodás után végre oly hírt közölhetünk egyeletünk tagjaival, és barátjaival, mely örömmel fogja eltölteni minden jó magyar ember szívét, azt, hogy a magyar iparcikkekkel rendezendő karácsonyi vásár a legszebb sikerrel kecsegtet.

Örömmel üdvözlünk első sorban kereskedőinket, kik kevés kivétellel részt fognak venni a vásáron, kik szinte vetélkedve rendelik a magyar iparcikkeket, hogy honi iparunkat minél tökéletesebben, minél előnyösebben bemutassák.

Örömmel üdvözljük iparosainkat, kiknek legjobbjai nem sajnálják verejtékes munkájukat, hogy a karácsonyi vásáron minél szebb ipartermékeket mutathassanak be.

Mert sajnós a sok szónak, a sok betűnek csak vajmi kevés eredménye volt eddig!

Látnunk kell sajtát szemeinkkel, mit tud már a magyar ipar előállítani, próbavásárlások útján kell önmagunknak meggyőződnünk arról, hogy igenis a jó és olcsó hazai ipartermékeink vásárlásával csak sajtát érdekünkben cselekszünk. Félre telt az előítélettel! Vessen mindenki szá-

mot magyar lelkiismeretével és fedezze szükségleteit a honi ipar termékeiből.

Kérjük egyeletünk tagjait és barátait, hogy vegyék tekintetbe a nagy áldozatokat melyeket kereskedőink hoznak, midőn évtizedes összeköttetéseiket megszakítva magyar iparcikkek vásárlásával a hazai ipar mellé állottak.

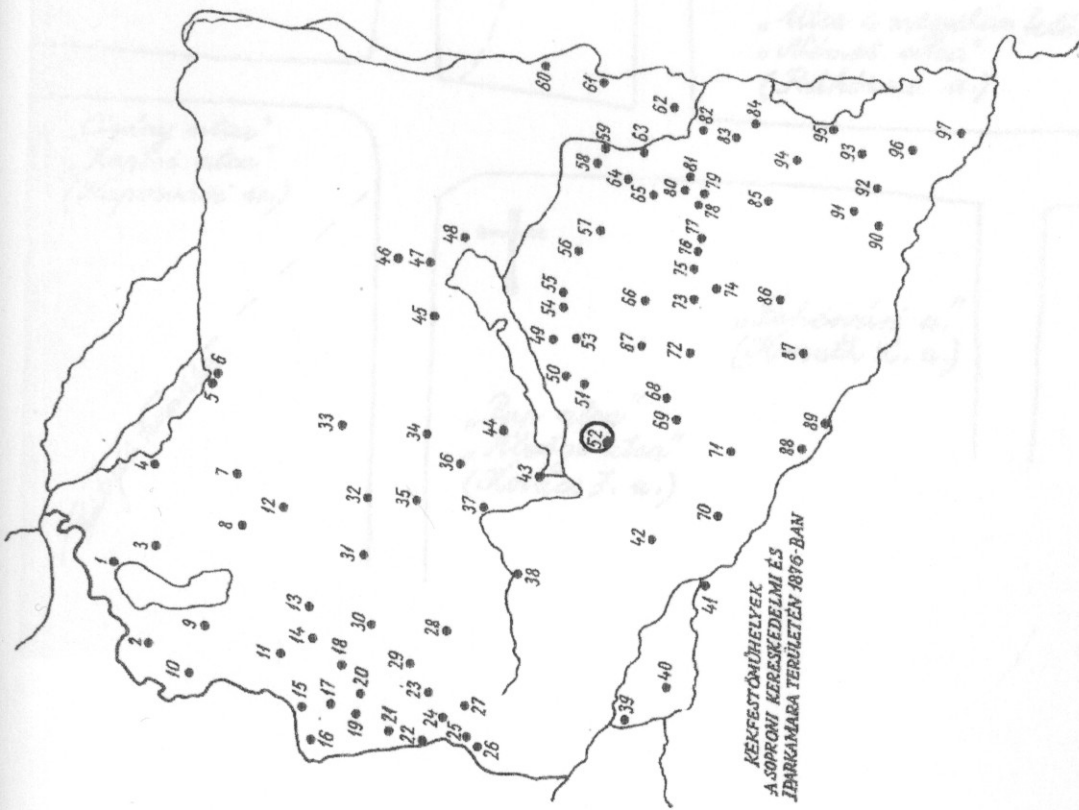
Tartsák tuggoben karácsonyi vásárunk megnyitásáig bevásárlásaikat!

Fedezzék karácsonyi ajándékaik szükségletét karácsonyi vásárunkon!

Jőjjenek minél tömegesebben a vásárra és tegyenek tanúságot arról, hogy nemcsak hirdetik a magyar ipar védelmet, hanem cselekedni is tudnak érdekében!

Egyeletünk a legszigorubb ellenőrzést fogja gyakorolni és az esetleg odahozott nem magyar származású cikkeket irgalmatlanul vissza fogja utasítani.

Midőn Márczali és vidéke vármegyénkben elsőnek lobogtatja a magyar ipar védelmének zászlaját, unatassuk meg, hogy járásunkban a magyar ipar pártolása nem üres frázis többé, hanem hogy rövid idő alatt nem lesz járásunknak oly lakója, ki azon árukból, melyeket a magyar ipar előállítani tud, mást mint magyar származásút vásárolna! Adja az ég, hogy ezen óhajunk mielőbb teljesedjék!

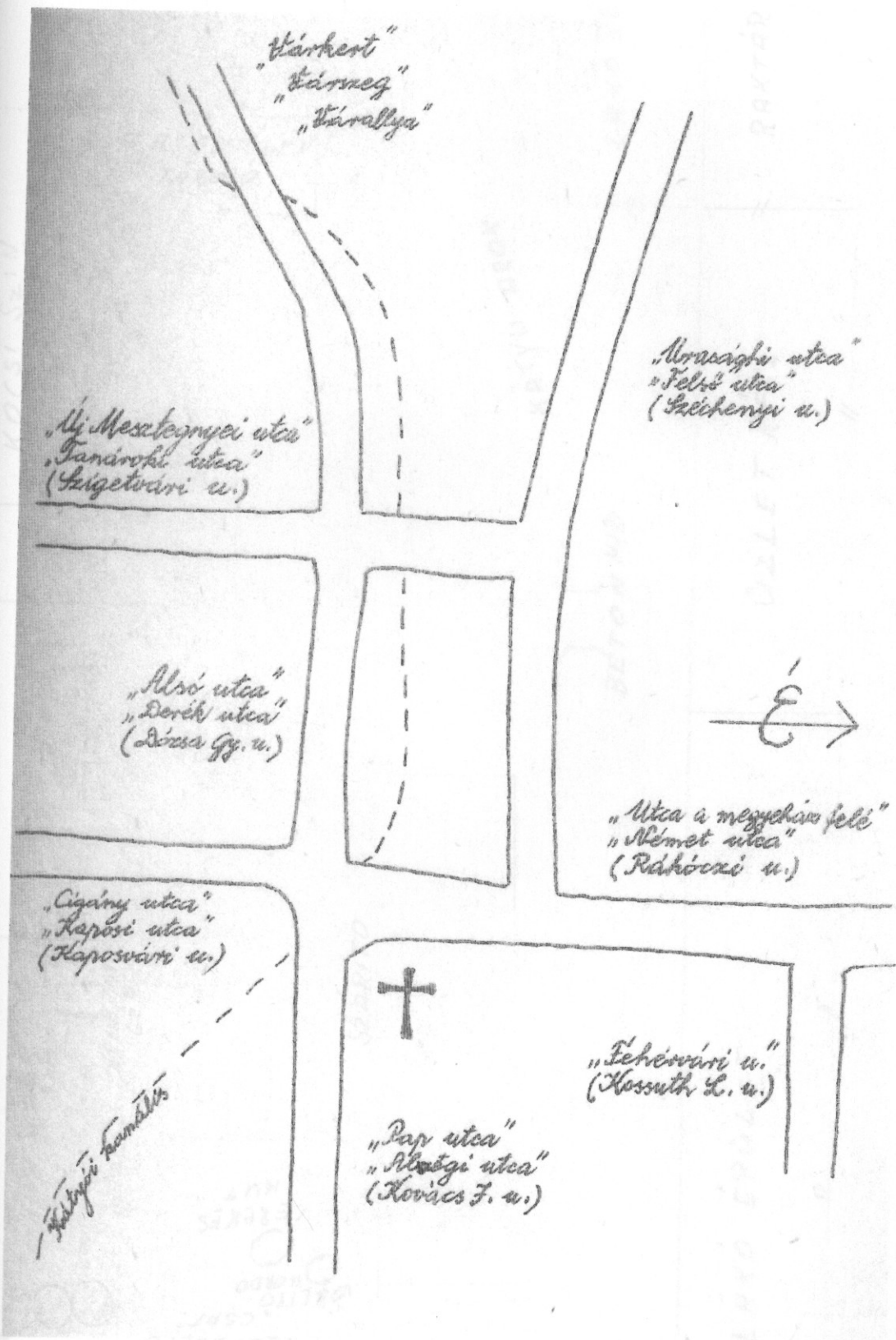
7. TÉRKÉP ADATAI

Képfestőműhelyek a soproni kereskedelmi és iparkamara területén 1876-ban

1. Nezsider	33. Pápa	66. Szill
2. Kismarton	34. Devecser	67. Merye
3. Boldogasszony	35. Jánosbáza	68. Sárd
4. Moson	36. Csabrendek	69. Nagybujom
5. Győrsziget	37. Zalaszántó	70. Csurgó
6. Győr	38. Zalaegerszeg	71. Nagyatád
7. Csorna	39. Sziget	72. Kaposvár
8. Kapuvár	40. Csáktornya	73. Kis- és Nagyberki
9. Sopron	41. Légrád	74. Jenő
10. Nagymarton	42. Nagykanizsa	75. Dombóvár
11. Kőhalom	43. Keszthely	76. Múrcs
12. Beled	44. Tapolca	77. Ráckozár
13. Csepreg	45. Veszprém	78. Mucsfa
14. Kőszeg	46. Várpalota	79. Apur
15. Borostyánkő	47. Berhida	80. Tevel
16. Pálafő	48. Balatonfő-Kajár	81. Kis-dorog
17. Szalónak	49. Költse	82. Szegszárd
18. Rohonc	50. Szőlőgyörök	83. Alsónána
19. Vörösvár	51. Lengyeltóti	84. Bátaszék
20. Németzentmihály	52. Marcali	85. Pécsvárad
21. Szent-Elek	53. Karád	86. Bükösd
22. Radafalva	54. Kapoly	87. Szigetvár
23. Németújvár	55. Tab	88. Baboosa
24. Körtvélyes	56. Ireg	89. Barcs
25. Gyamafalva	57. Tamási	90. Siklós
26. Rábazentmárton	58. Nagyszékely	91. Rácapetre
27. Szt. Gothárd	59. Szt. Lőrinc	92. Villány
28. Kőrmend	60. Dunaföldvár	93. Majs
29. Monyorókerék	61. Faks	94. Himesbáz
30. Szombathely	62. Tolna	95. Mohács
31. Sárvár	63. Kőless	96. Monostor
32. Kiscell	64. Gyöng	97. Dárda
	65. Hőgyész	

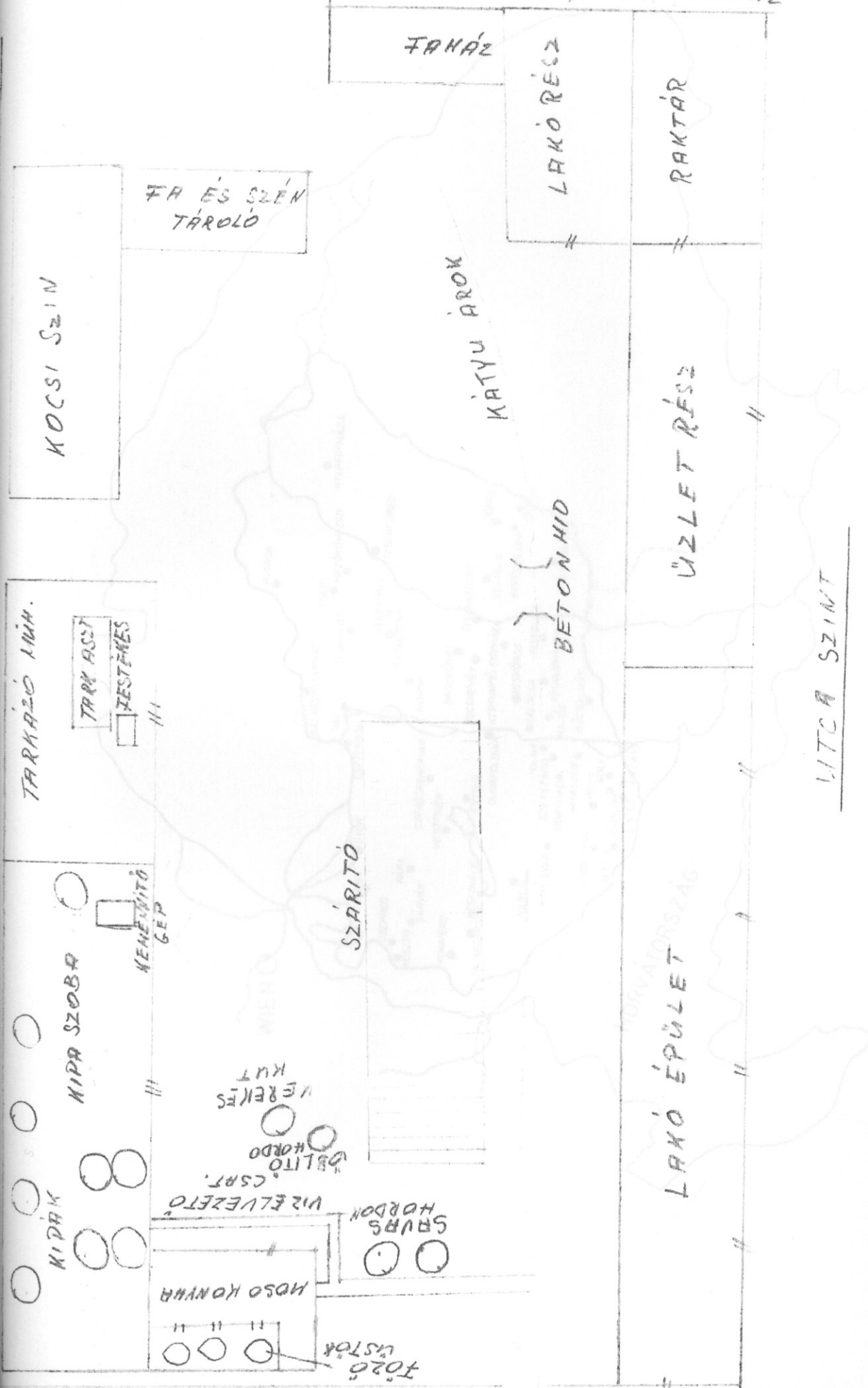
TESTŐ MUNKÁJÁNAK ELŐZMÉNYEI

TERV

+ KÖRMEZ

FESTŐ MŰHELY ÉS LAKÓHÁZ

Csokor házhoz

Műstancművelés

+ KAT
TEMPLOM

MAGYARORSZÁGI KÉKFESTŐ MŰHELYEK
VÁSÁRI KÖRZETEI

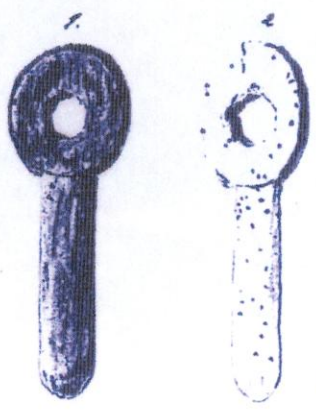
eltári szám *1849/2649 1.2* R A tárgy neve *"Keményítő" Részváros* Származási helye *Márzali, Somogy*

Vétett: Ajándékozta: *Rücklender Jakab képfestő* Beszerzési ideje: *1926*

Vétel ára: Értéke: *egyenkint 207. Páreny P 40. fillér* Gyűjtötte: *Gönci Teréz*

A tárgy ismertetése:
*Képfestésnél használták a
 Keményítő Részvárosán.
 1. nagysága 19:55 cm
 2. " " 19:6 cm*

A tárgy rajza (fényképe):

*Gönci Teréz
1926/12*

Irodalom:

Elhelyezés:

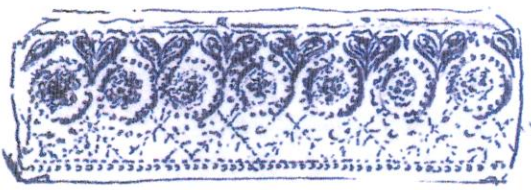
eltári szám *2655* R A tárgy neve *Őszi tarkkősfőrn* Származási helye *606. Márzali, Somogy*

Vétett: Ajándékozta: *Rücklender Jakab képfestő* Beszerzési ideje: *1926*

Vétel ára: Értéke: *egy (1) P fillér* Gyűjtötte: *Gönci Teréz*

A tárgy ismertetése:
*Képfestésnél használták,
 Rendőrséghon. az alap fából
 minták nélkül valók.
 Nagysága: 31:8 cm.*

A tárgy rajza (fényképe):

*Gönci Teréz
1926/16*

Irodalom:

Elhelyezés:

Lejtári szám 66 2657 R		A tárgy neve Kézi tarkkánó ^{forrasztás} minta	Származási vagy beszerzési helye Marxali Sovány utca	A beszerzés vagy beérkezés ideje 1926
A beszerzés módja	Ásatás. Hol s mikor? _____	Vétel. Kitől? _____	Ajándék. Kitől? Rückländer Zalkabójt	Ásatta, gyűjtötte: Gomori
	Értéke: _____ P	Ára: _____ P	Értéke: nyolc P	
A tárgy leírása: Kézfesséssel Rendősnél készített. Mérete: 24 x 5,5 cm			A tárgy rajza vagy fényképe:	
Irodalom:	Jegyzet:	Elhelyezés:		

1970/12

Leltári szám	A tárgy neve	Származási vagy beszerzési helye	A beszerzés vagy beérkezés ideje
10 2652 R	Kéri tarkós forma.	Marra ti, Somogy m.	1926

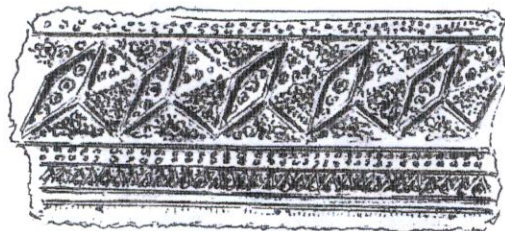
Ásatás. Hol s mikor?	Vétel. Kitől?	Ajándék. Kitől?	Ásatta, gyűjtötte:
_____	_____	Köcklender Zoltán kétfes- től	Gönczi János
Értéke: _____ P	Ára: _____ P	Értéke: egy (1) P	

A tárgy leírása:

Kendőszélhez harrálták
a kétfestéssel, szittrasztai
sínanyagból valók.

Nagysága: 14,5 : 7,2 cm

A tárgy rajza vagy fényképe:

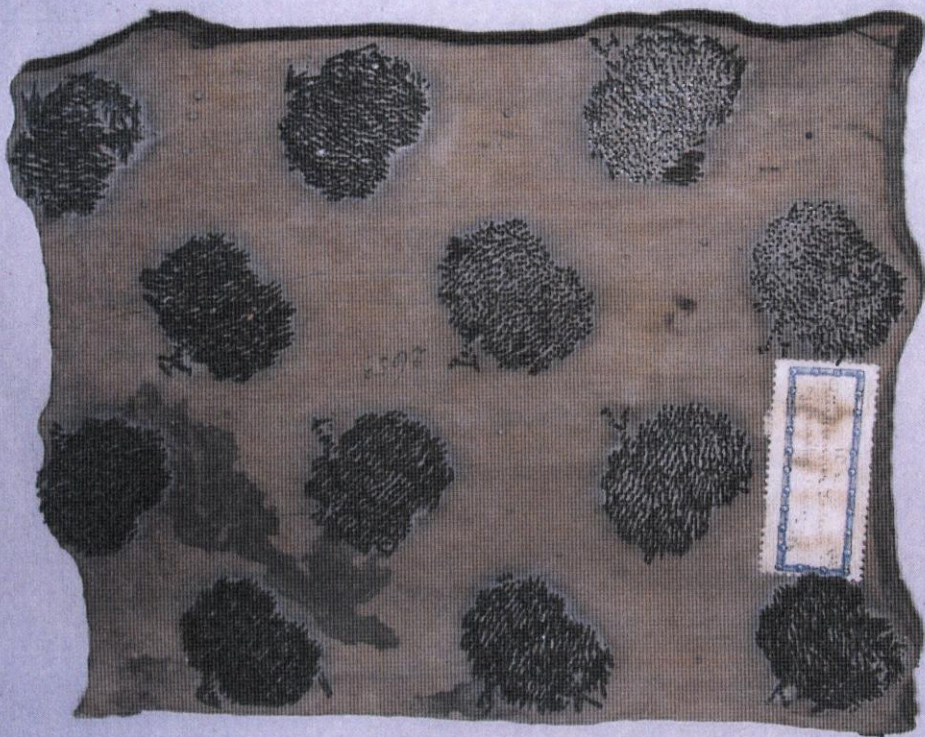

Irodalom:

Jegyzet:

Elhelyezés:

1930. 11. 7/5

Leltári szám	A tárgy neve	Származási vagy beszerzési helye	A beszerzés vagy beérkezés ideje
2 653 R	<i>Héi tarkiákó forma.</i>	<i>Mareali Lunovay u</i>	<i>1926</i>

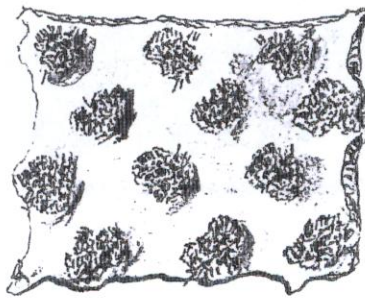
Ásatás. Hol s mikor?	Vétel. Kitől?	Ajándék. Kitől?	Ásatta, gyűjtötte:
_____	_____	<i>Zückler Zakab közfek.</i>	<i>Gönci János</i>
Értéke: _____ P	Ára: _____ P	Értéke: <i>egy (1)</i> P	

A tárgy leírása:

*Négyrög alakú. A díszelt
szegletekben vannak, vas-
ból. (12 csomó)*

Nagysága: 19:16 cm

A tárgy rajza vagy fényképe:

*Gönci János
1926/14*

Irodalom:

Jegyzet:

Elhelyezés:

Leltári szám	A tárgy neve	Származási vagy beszerzési helye	A beszerzés vagy beérkezés ideje
2654 A	Őszi tarkászó minta Kendővelhez	Marczali, Somogy	— 1926.

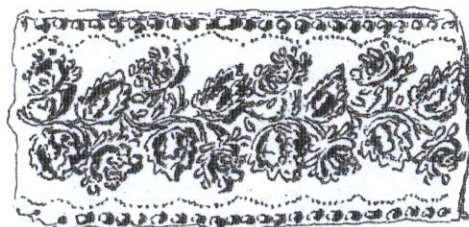
Ásatás. Hol s mikor?	Vétel. Kitől?	Ajándék. Kitől?	Ásatta, gyűjtötte:
Értéke: _____ P	Ára: _____ P	Rückländer Zakari népf. szék Értéke: egy (1) P	Görneri István

A tárgy leírása:

Népfestésű, háromszögletű,
alapon fa és eres szőnye-
gekkel.

Nagysága: 27,5 : 12,5 cm.

A tárgy rajza vagy fényképe:

Görneri István
1920/16

Irodalom:

Jegyzet:

Elhelyezés:

Leltári szám 2656 1786 R	A tárgy neve <i>Kézi tartású fogó.</i>	Származási helye <i>Marosali Somogy</i>
Vétetett: _____	Ajándékozta: <i>Büchelender János Képfestő művész</i>	Beszerezési ideje: 1920
Vétel ára: _____ P. _____ fillér	Értéke: <i>egy (1) P. _____ fillér</i>	Gyűjtötte: <i>Gönczi Tamás</i>
A tárgy ismertetése: <i>Képfestéshez, a kezdővel nél használható. Egész anyag fából van. Mérete: 29 x 13,5 cm.</i>		A tárgy rajza (fényképe): <i>Gönczi Tamás 1929. IV. 13</i>
Irodalom:	Elhelyezés:	

Deltári szám 2657 R	A tárgy neve Kézi tartású minta.	Származási helye Marxali, Somv.

Vétetett:	Ajándékozta: Rütkender János Képfestő	Beszerezési ideje: 1926

Vétel ára: P. fillér	Értéke: 27 (1) P. fillér	Gyűjtötte: Görncsi László

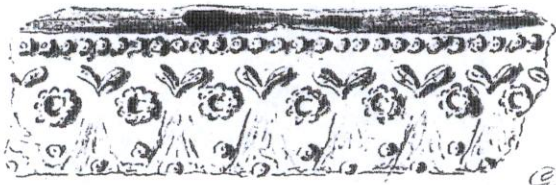
A tárgy ismertetése:
Képfestéssel készült, használatban,
Kendőszélhez, az alap is a
mintától is párhuzamos.
Nagysága: 27 x 8 cm.

A tárgy rajza (fényképe):

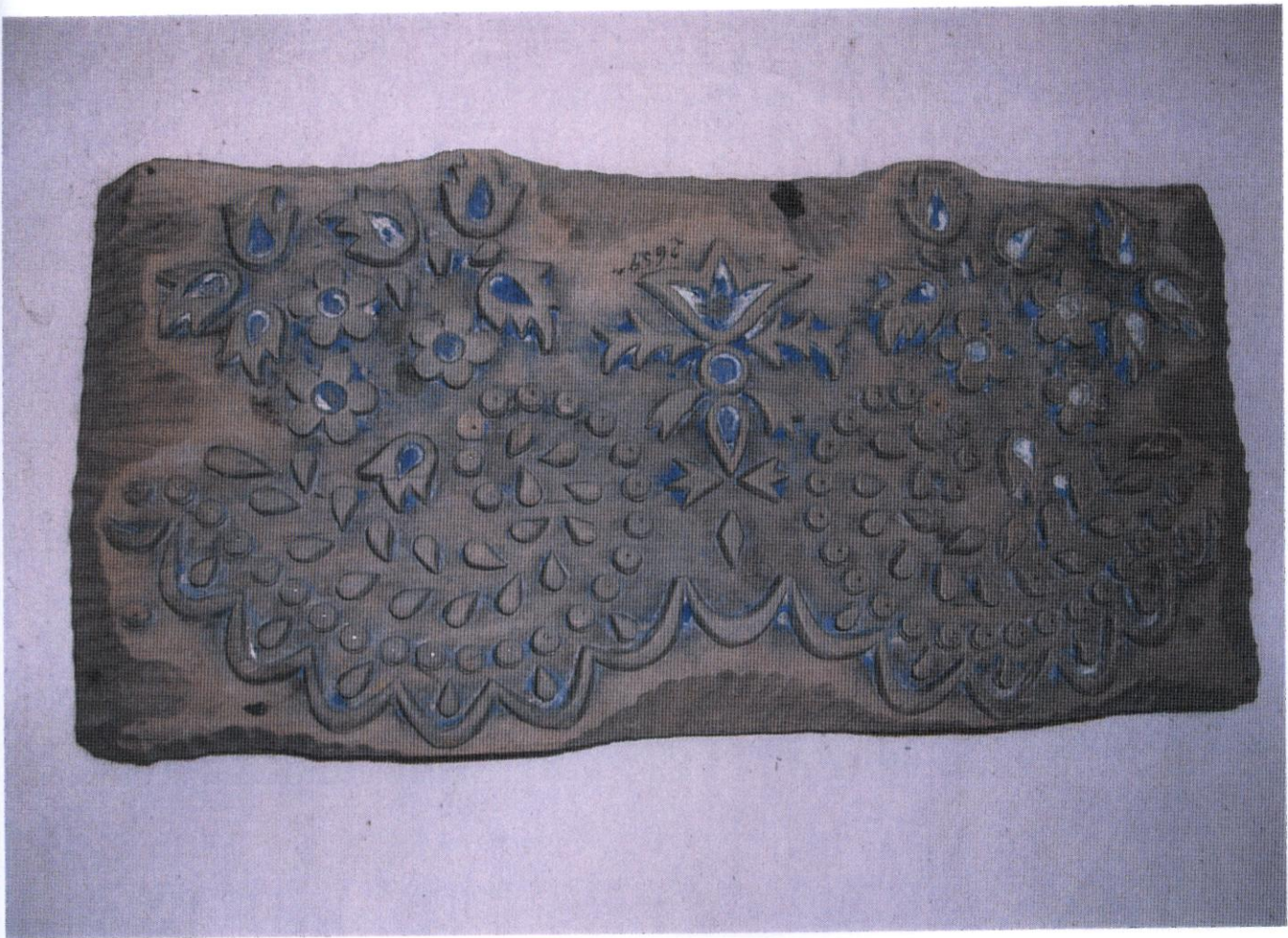
Görncsi
1929 X/16

Irodalom:	Elhelyezés:

Leltári szám 1769 A tárgy neve		Származási helye
2658 2 Mintarésforma.		Mareni, Somogy.
Vétett:	Ajándékozta: Püsklender János, Rekpesti	Beszerezési ideje: 1926
Vétel ára: P. fillér	Értéke: egy (1) P. fillér	Gyűjtötte: Gönczi Béla
A tárgy ismertetése: Hétköznapi használatú. Egész anyaga fából van. Hossza: 20,5 cm.		A tárgy rajza (fényképe):
Irodalom:	Elhelyezés:	

Gönczi Béla
1926. 11/13

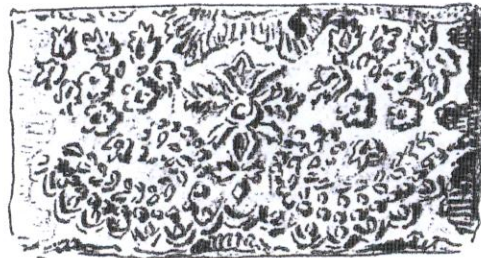
Leltári szám 94 2659 R	A tárgy neve Kézi tarkaró minta.	Származási helye Marosali, Somogy.
Vétett:	Ajándékozta: Kükkendauer Jakab kétfestő.	Beszerezési ideje: 1926
Vétel ára: P. fillér	Értéke: egy (1) P. fillér	Gyűjtötte: Gönczi Ferenc

A tárgy ismertetése:

Kétfestésű kézi tarkaró minták, kézi
festésűek. Az alap a minták
is kézi festésűek, melyeken
színből.

Mérete: 27 : 13 cm.

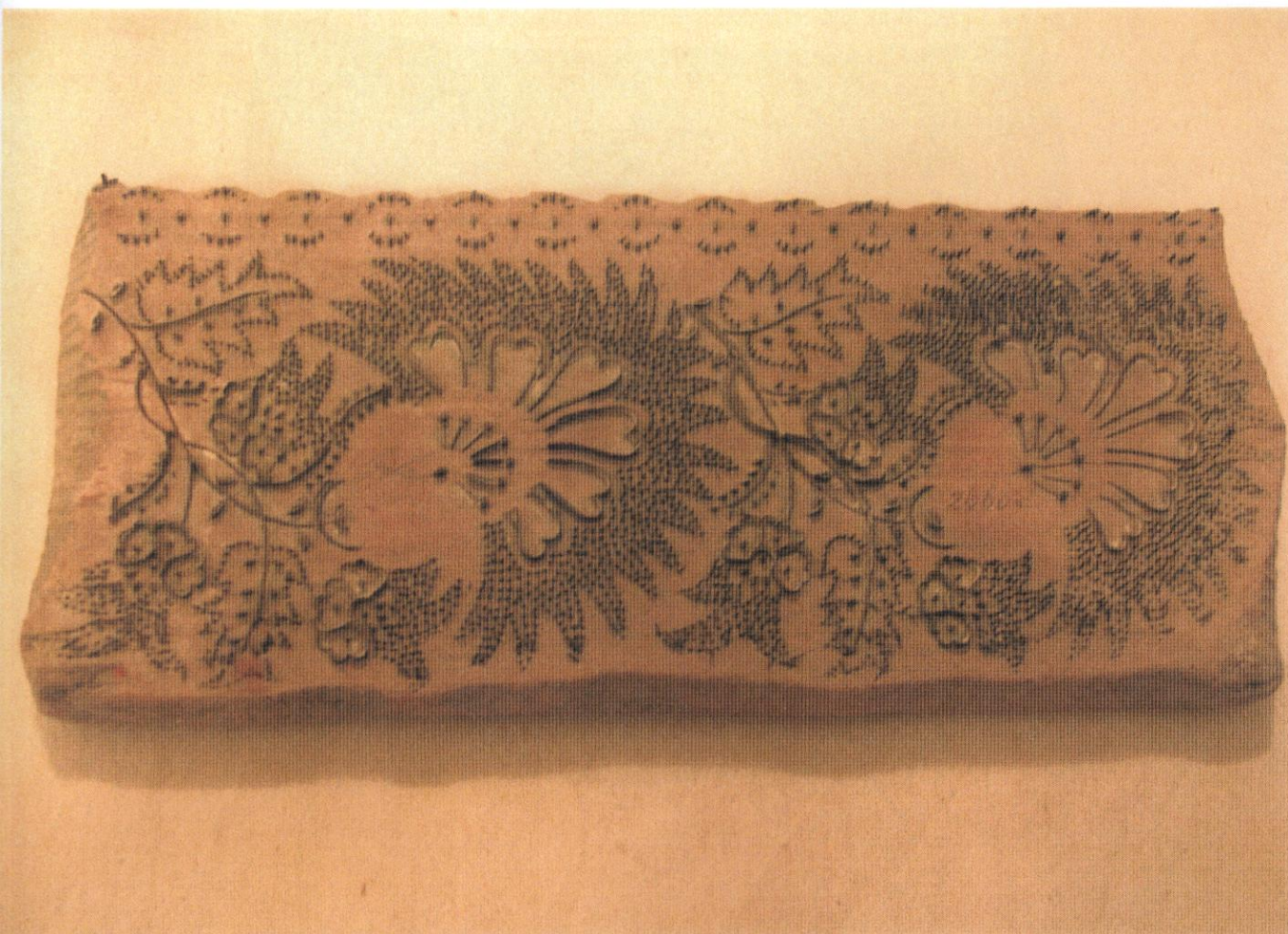
A tárgy rajza (fényképe):

Irodalom:

Elhelyezés:

116

Lejtári szám	A tárgy neve	Származási vagy beszerzési helye	A beszerzés vagy beérkezés ideje
660	<i>Kézi tarkaió for- ma.</i>	<i>Marrasi, Szeged</i>	<i>1926</i>

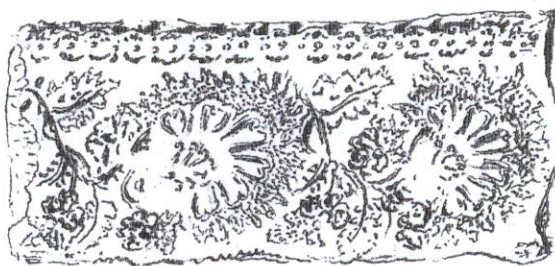
Ásatás. Hol s mikor?	Vétel. Kitől?	Ajándék. Kitől?	Ásatta, gyűjtötte:
_____	_____	<i>Rückländer Jakob Kék- festékkel</i>	<i>Günzeri Szeged</i>
Értéke: _____ P	Ára: _____ P	Értéke: <i>egy l. P</i>	

A tárgy leírása:

*Kézi festésű Rendőrelnél
ker. anyagmintával.*

Mérete: 29 x 15 cm.

A tárgy rajza vagy fényképe:

*Günzeri Szeged
1926/15*

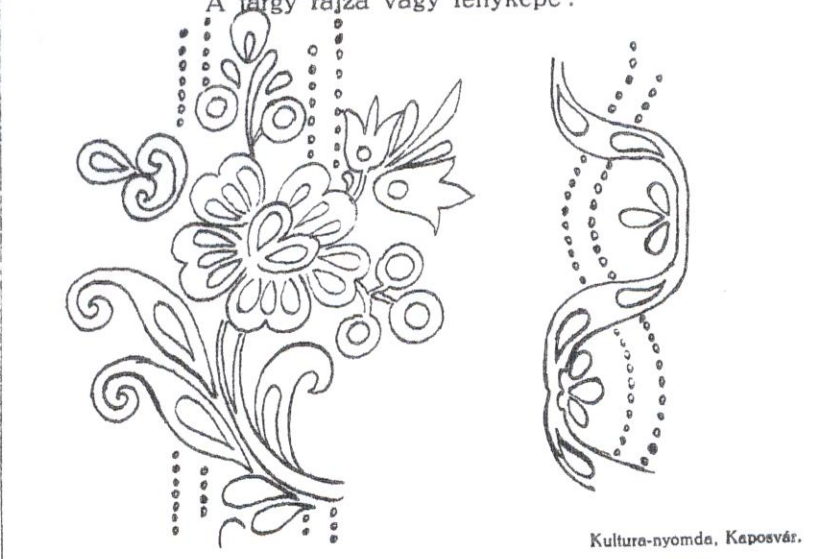
Irodalom:	Jegyzet:	Elhelyezés:

A tárgy gyarapodási (főeltartó) száma: 2661 R	A tárgy neve	származási vagy beszerzési helye	A beszerzés vagy beérkezés ideje
		Szakteltári száma: 1828 X. B.	Marcali
Képfestő forma			
A beszerzés módja	Asatás. Hol s mikor?	Vétel. Kitől?	Ajándék. Kitől?
	Értéke: P	Ára: P	Értéke: P
		Ásatta, gyűjtötte: Földesi Ferenc	

A tárgy leírása:

Irodalom:	Jegyzet:	Elhelyezés:

Somogyi Ágoston Múzeum
NASHES/2005
Néprajzi osztály